

90

НА ЧЫМ БАКУ БЫЛІ БЕЛАРУСЫ Ў ВАЙНЕ 1812 ГОДА?

У тыя трагічныя для Беларусі паўгода, ад Купалля да Калядаў 1812 года, пакуль ішла вайна, нашыя працэды апынуліся на абодвух — *i на расейскім, i на французскім* — баках.

У расейскае войска яны трапілі з папярэдніх рэкруцкіх набораў. Пасля канчатковай анексіі Беларусі толькі за 1796—1799 гады ў расейскае войска ўзялі 49 тысяч беларусаў, а з 1801 да 1812 года — 130 тысяч (гэта апрача шляхты, якая папаўняла расейскі афіцэрскі корпус).

Тэрмін службы рэкрутаў быў тады 25 гадоў, так што ўлетку 1812 года ў расейскіх шляхтах стаялі яшчэ рэкруты набору 1788 года, які праводзіўся на Полаччыне, Віцебшчыне, Магілеўшчыне, акупаваных Расеяй яшчэ ў 1772 годзе. Служылі беларускія рэкруты ў 3—7, 11, 12, 14—18, 21, 23 і 27-й пяхотных дывізіях. Гэтыя дывізіі ўваходзілі ў склад армій Барклая-дэ-Толі і Баграціёна і пры-

цузкаму імператару, гэта значыць, што Беларусь фармальна была абвешчаная саюзніцаю Францыі.

Камісія Часовага Ўрада з дазволу імператара пачала ствараць уласныя ўзброенныя сілы, якія далучаліся да напалеонаўскай арміі. Мелася на мэце стварыць 100-тысячнае войска, але рэальна паспелі выставіць для дзейнай арміі 5 палкоў пяхоты і 4 уланскія палкі. Пяхотныя палкі атрымалі нумерацыю ад 18-га да 22-га, уланскія — ад 17-га да 20-га.

Акрамя таго, быў сформаваны полк лёгкае конніцы пад камандаваннем слонімскага народзінца генерала Яна Канопкі, да якога далучыўся эскадрон беларускіх татараў на чале з Мустафой Ахматовічам. Да корпуса Юзафа Панятоўскага далучылася беларуская артылерыйская батарэя. Асобны полк ула-наў, лікам трох тысяч шабляў, выставіў сваім коштам князь Дамінік Радзівіл. На Палессі фармаваўся 6-ты пяхотны полк.

Трэба ўзгадаць яшчэ і конныя харугвы шляхты, якія сабраліся ўжо пад канец вайны, у снежні, на заклік да паспалітага рушання. Усяго на баку Напалеона ваявалі 24

нялі на сябе галоўны цяжар ваеных дзеянняў пад час крывавай Барадзінскай бітвы ў жніўні 1812 года.

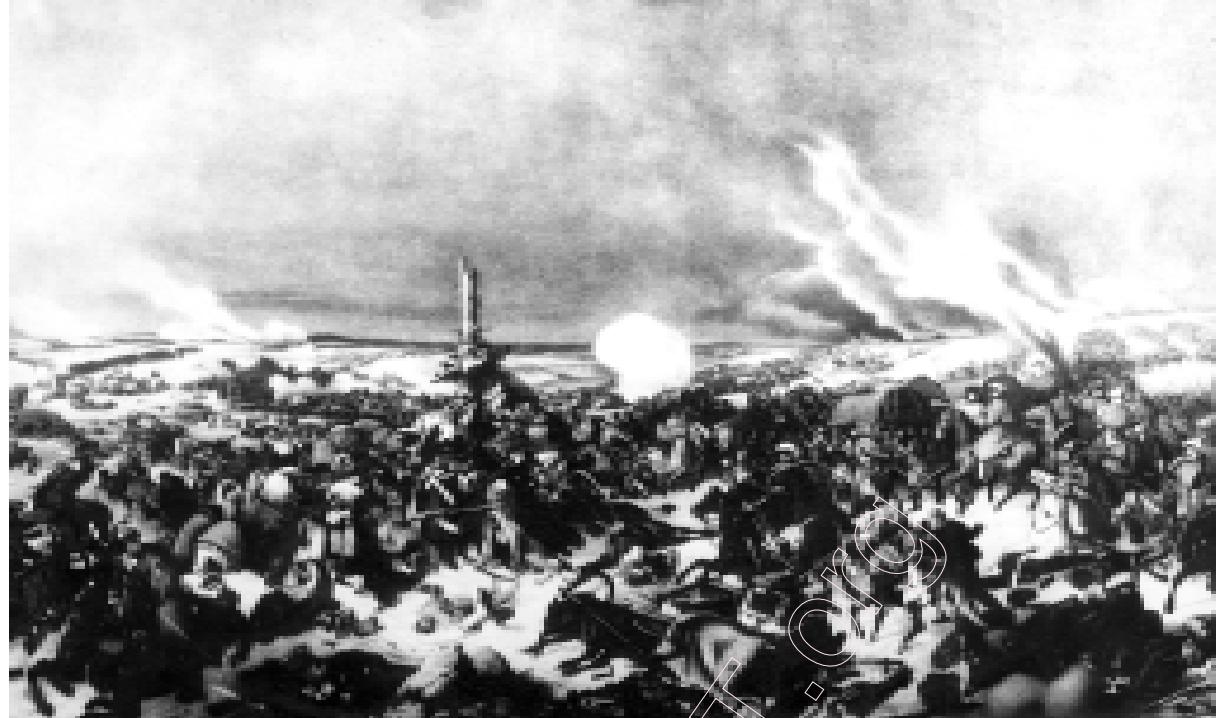
Паколькі землі колішняга Вялікага Княства Літоўскага Напалеон Банапарт лічыў вызваленымі з-пад расейскага прыгнёту, была ўтвораная Камісія Часовага Ўрада Вялікага Княства. Яна прысягнула на вернасць фран-

Вайна 1812 года прынесла нашаму народу незлічоныя беды. Непамерныя рэквізіцыі, якія літаральна вымятапі з вёсак і харчовыя прадукты, і корм для жывёлы, і самую жывёлу, пустошылі Беларусь. Да гэтага дадаліся пагромы, рабункі і марадзёрства як дзейнага напалеонаўскага войска, так і дэзерціраў, дзесяткі тысяч якіх бадзяліся па лясах і дарогах. Людзі мерлі з голаду, холаду і пошасцяյ. За паўгода насельніцтва нашай краіны паменела больш як на мільён чалавек. Стаяленне простых людзей да тae вайны красамоўна передае выслоўе: “Каб пранцуз пабіў маскаля, ды сам не вярнуўся”.

На тагачасным малюнку паказаны пажар у Бешанковічах 29 ліпеня, пад час наступу “Вялікай арміі”.

тысячы беларускіх жаўнероў — тое, што здолеў абмундзіраваць і ўзбройць Часовы Ўрад Вялікага Княства.

Гэтак беларусы, апранутыя ў мундзіры расейскай і французскай армій, у многіх сутычках і бітвах той вайны вымушаныя былі забіваць аднаго — сусед суседа, сваяк сваяка, крэўны крэўнага.

Адступленне Напалеона было няшчасцем не толькі для жыхароў Беларусі, але і для ягонага войска. Ратуючыся ад моцных маразой, французы палілі лес проста на пні, каб хоць крыху сагрэцца. За імі ўздоўж усёй дарогі ад Смаленска на Менск і далей на Вільню і Горадню засталіся лясы—“гравешкі”. Мясціны, дзе яны прайшли, былі ператвораныя ў пустынню: усё, што гарэла, было спаленае, усё, што

можна есці, было з'едзенае. На кожнай вярсце заставаліся блізу ста не-баракаў, якія паміралі з холаду, голаду і хваробаў. Сучаснікі сведчылі, што ў віленскай клініцы згаладалія жаўнеры разгромілі паталага-анатамічны кабінет, дзе захоўваліся заспіртаваныя прэпараты розных часцін чалавечага цела. Параненя і хворыя паглыналі гэтая прэпараты і тут жа каналі ў жахлівых пакутах.

На гэтым малюнку паказана пера права рэшткаў напалеонаўскай арміі цераз раку Бярэзіну каля вёскі Студзёнка ў лістападзе 1812 года. Тут іх загінула блізу 25 тысяч чалавек. Французам надоўга запомніўся гэты бясслаўны паход. Нават сёння, калі яны хочуць выказаць на сваёй мове стылістычна адпаведна нашаму “капцы” або “халэмус”, яны часта кажуць “Бerezina”.

91

ЯК БЕЛАРУСЫ ЗМАГАЛІСЯ СУПРАЦЬ РАСЕЙСКАГА ПАНАВАННЯ?

*Помнім добра, што рабілі,
Як нас дзёрлі, як нас білі.
Докуль будзем так маўчаці?
Годзе нам сядзець у хаце!*

*Нашто землю нам забралі?
Пашто ў путы закавалі?
Дочкі, жонкі нам гвалцілі.
Трэ, каб мы ім заплацілі!*

*Коней нам пазаязджали,
Што хацелі, то і брали.
Пойдзем жыва да Касцюшкі,
Рубаць будзем маскалюшкі!*

Існует думка пра нібыта адвечную санлівую пакорлівасць нашага народа. Аднак не хтонебудзь іншы, а якраз нашыя продкі на працягу няпоўных ста гадоў пасля захопу Беларусі Расеяй тройчы браліся за зброю, каб вырвацца з смяротных абдымкаў імперыі.

Увесну 1794 года беларусы разам з палякамі і жамойтамі падняліся на паўстанне, якое ўзначаліў наш зямляк *Тадэвуш Касцюшка*. На беларускіх землях барацьбой кіраваў палкоўнік *Якуб Ясінскі*, які быў гарачым прыхільнікам ідэяў Французскай рэвалюцыі. Ён хацеў знішчыць прыгон, аднавіць Вялікае Княства, пісаў па-беларуску звернутыя да сялян вершаваныя пракламацыі. Змагары спявалі “Песню беларускіх жаўнероў”:

Князь Міхал Клеафас Агінскі на гравюры XIX стагоддзя. Сёння ён больш вядомы як кампазітар. У 1992 годзе славуты паланез Агінскага “Развітанне з Радзімай” нават разглядаўся ўрадавай камісіяй як адзін з рэальных варыянтаў гімна Рэспублікі Беларусь.

І ўсё ж М.К.Агінскі вызначыўся перадусім як палітычны дзяяч і змагар за незалежнасць нашае краіны. У часе паўстання 1794 года ён увайшоў у склад кіраўнічага органа — Найвышэйшай Рады Вялікага Княства Літоўскага. На свае сродкі стварыў і ўзначаліў баявы аддзел, які зрабіў некалькі глыбокіх рэйдаў на акупаваную расейскімі захопнікамі тэрыторыю.

Паўстанцы ўзялі ўладу ў Вільні, Горадні, Наваградку, Берасці, Слоніме, Пінску, Ваўкаўскому, Кобрыні, Ашмяне, Лідзе, Браславе. Але сілы былі няроўныя. Загартаваная ў захопніцкіх паходах царская армія, на чале якой стаяў А.Сувораў, задушыла паўстанне.

Барацьба з царскай уладаю, што зрабіла Беларусь калоніяй, не спынялася. Віленская студэнцкая моладзь стварыла таемнае таварыства філаматаў, моцная філія якога дзейнічала ў Полацкай піярскай навучальні. Беларускі паэт і рэвалюцыянер *Францішак Савіч* у 1836 годзе арганізаваў у Віленскай медычна-хірургічнай акадэміі нелегальнае “Дэмакратычнае таварыства”, якое працягвала традыцыі разгромленых царызмам у 1823 годзе філаматаў.

Ігнат Грыневіцкі, сябар беларускай фракцыі рэвалюцыйнай арганізацыі “Народная воля”. Здымак канца 70-х гадоў XIX стагоддзя.

У 1831 годзе Беларусь падтрымала антырасейскае паўстанне ў Польшчы. Найбольш чынная барацьба разгарнулася ў Ашмянскім, Браслаўскім, Дзісенскім і Віленскім паветах, а таксама ў ваколіцах Белавежскай пушчы. Трохтысячны шляхоцка-сялянскі аддзел заняў і колькі дзён утрываліваў горад Дзісну. На памежжы Віцебскай і Віленскай губерняў паспяхова дзейнічаў палявы аддзел, створаны 25-гадовай графініяй Эміліяй *Плятэр*. Пераапрануўшыся ў мужчынскае адзенне, яна і сама ўдзельнічала ў баях з расейскімі акупантамі. (Адам Міцкевіч, дарэчы, напісаў у яе гонар верш “Смерць палкоўніка”.)

Царызм задушыў паўстанне і ўзмацніў калоніяльны ўціск. Былі зачыненыя Віленскі ўніверсітэт ды іншыя навучальныя ўстановы, а таксама шэраг вуніяцкіх кляштараў, бо беларускае грэцка-каталіцкае духавенства падтрымлівала паўстанцаў.

Але рэпресіі не паставілі народ на калені. У студзені 1863 года беларусы, як і іх браты па няволі ў Жамойці і Польшчы, зноў узяліся за зброю. У Беларусі паўстаннем кіраваў *Кастусь Каліноўскі*. Разам з паплечнікамі ён выдаваў па-беларуску газету “Мужыцкая праўда”, якая выкryвала расейскую палітыку на паняволенай зямлі і клікала народ на змаганне. “Падумайце добра да, памаліўшы-

ся Богу, станьма дружна за нашу вольнасць! Нас цар ніц не падмане, — не падвядуць маскалі: няма для іх у нашых сёлах ні вады, ні хлеба, для іх мы глухія і нямыя — нічога не бачылі і не чулі”, — пісаў ён у адным з нумароў газеты пад псевданімам “Яська-гаспадар з-пад Вільні”.

Напачатку паўстанцы здолелі атрымаць некалькі значных перамогаў. Аддзел начальніка Магілеўскай губерні Людвіка Звяжедоўскага заняў горад Горкі. Паўстанцы авалодалі мястэчкам Свіслоч і напалі на Ружаны.

Расейскім уладам удалося падмануць значную частку беларускага сялянства (асабліва на ўсходзе Беларусі), якое паверыла, што “паны змагаюцца за вяртанне прыгону”, а таму не падтрымала паўстанцаў. Ва ўсходнебеларускіх губернях паўстанне было задушанае ў траўні, але на заходзе асобныя аддзелы змагаліся з карнікамі да канца 1863 года.

Царызм жорстка расправіўся з барацьбітамі за свабоду Бацькаўшчыны. Пакараных ваенна-палявымі судамі і без судоў у “Паўночна-Захаднім краі” налічвалася 18,5 тыся-

Адным з барацьбітой за незалежнасць Бацькаўшчыны быў Людвік Нарбут, сын знакамітага гісторыка Тадара Нарбута. Яшчэ ў 1850 годзе расейскія ўлады арыштавалі яго і выслалі на Каўказ. У паўстанні 1863 года ён як начальнік Лідскага павета сфармаваў баявы аддзел, які цягам трох месяцаў паспяхова змагаўся з акупантамі.

Гэтая карціна намаляваная ўдзельнікам паўстання Міхалам Андрыёлі, які быў сведкам смерці Людвіка Нарбута 4 траўня 1863 года блізу Дубічаў.

чы. 128 паўстанцаў былі расстраляныя або павешаныя, 853 пайшлі на катаргу, 11 502 — у высылку.

Нягледзячы на рэпресіі, жорсткі прыгнёт і русіфікацыю, ідэя нацыянальнаага вызвалення працягвала жыць. У 1884 годзе ў Пецярбурзе пачаў выходзіць часопіс “Гомон”, які быў органам беларускай фракцыі рэвалюцыйнай арганізацыі “Народная воля”. “Гоманаўцы” вялі гаворку пра існаванне беларускай нацыі і патрабавалі яе самастойнасці пасля знішчэння царызму. Заснавальнікам сваёй фракцыі яны лічылі нашага земляка шляхціча Ігната Грыневіцкага, які ў 1881 годзе, выконваючы прысуд “Народнай волі”, забіў расейскага цара Аляксандра II.

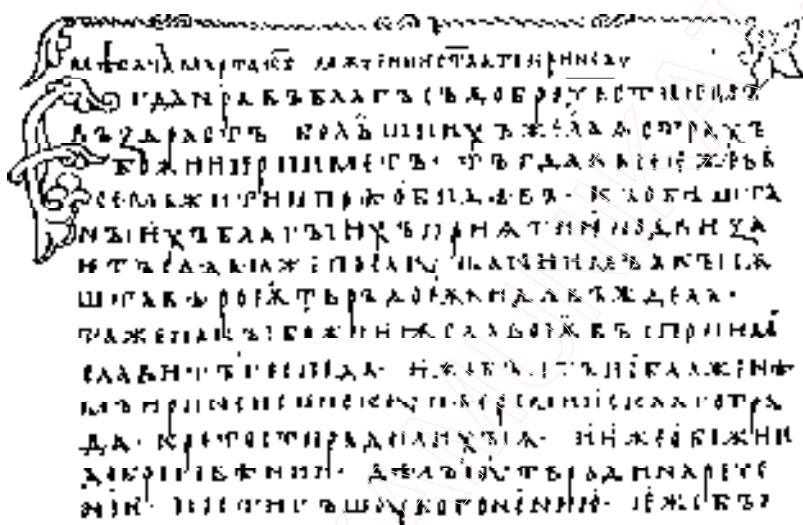
92

ХТО ТАКІЯ ФІЛАМАТЫ?

У верасні 1817 года студэнты Віленскага ўніверсітэта, дзе вучылася пераважна беларуская шляхоцкая моладзь, утварылі таемнае згуртаванне, якое назвалі *Таварыства філаматаў* (у перакладзе з грэцкае мовы — аматараў навук). У яго ўвайшлі сама таленавітая маладзя людзі, імёны якіх сталі потым шырока вядомыя ў свеце. Гэта паэт з сусветным імем Адам Міцкевіч, пачынальнік новай беларускай літаратуры і фалькларыст Ян Чачот, таленавіты паэт і грамадскі дзяяч Тамаш Зан, дзекабрыст Міхал Рукевіч, паэт і рэвалюцыянер Анупрэй Петрашкевіч, вялікі вучоны і асветнік, нацыянальны герой Чылі Ігнат Дамейка, вучоны-арыенталіст, засновальнік манголазнаўства ў Рәсеi Язэп Кава-

леўскі, дырэктар Літоўскай Метрыкі ў Пецярбурзе Францішак Малеўскі ды іншыя. Амаль усе філаматы былі з беларускіх губерняў. Адзіны “не-ліцьвін” быў старшыня Таварыства Язэп Яжоўскі, родам з Украіны.

Галоўная мэта, якую ставілі перад сабою філаматы, — асвета роднага краю. Яны вывучалі прыроду, гаспадарку, этнографію, фальклёр, мову Беларусі і прылеглых земляў, дзеля гэтага склалі і выдалі спецыяльную інструкцыю “Геаграфічнае апісанне”. Філаматы пачалі нават пісаць падручнікі па розных галінах навукі для школ, рыхтавалі выданне часопіса “Геба”. Свае творы яны пісалі пераважна на тагачаснай літаратурнай мове Беларусі — польскай. Але ставілі задачу, як прызнаюць і польская даследнікі, “збіраць песні і паданні народа і пісаць пабеларуску”. Тут асабліва праявіў сябе Ян Чачот, беларускія песні якога — “Да пакіньце

Філаматы і філарэты з'явіліся не на пустым месцы. Іх настаўнікамі былі прафесары Мікал Баброўскі ды Ігнат Даніловіч, выдатныя вучоныя эўрапейскай вядомасці. Абодва яны нарадзіліся на Падляшшы, абодва падходзілі з сем'яй вуніяцкіх святароў. Даследуючы старажытныя летапісы, Статуты Вялікага Княства, спадчыну беларускіх кнігавыдаўцоў — Ш.Фіёлля, Ф.Скарыны, І.Федаровіча, П.Мсцислаўца, яны вярталі з нябыту нашу багатую і сладкую гісторыю. Менавіта дзякуючы ім тут, у Віленскім універсітэце, пачала выкрышталізоўвацца беларуская нацыянальная ідэя. Ра-сейская ўлады не даравалі гэтага на-вucoўцам: абодвух пасля выкрыцца Таварыства філаматаў зволынлі з працы. М.Баброўскага выслалі ў Жы-

ровіцкі манастыр, а І.Даніловічу ўвогуле забаранілі жыць у Беларусі.

Тут вы бачыце фрагмент Супрасл-Літванскага кодакса XI стагоддзя. Поруч з Тураўскім евангеллем гэта найстаражытнейшая беларуская рукапісная кніга, што захавалася да нашага часу. Кодэкс адкрыў М.Баброўскі ў 1822 годзе ў Супрасл-Літванскім манастыры. Гэты каштоўны манускрипт знаходзіцца цяпер па-за межамі Беларусі: адна частка — у Варшаве, другая — у Любліяне, трэцяя — у Пецярбурзе.

Унізе — Камень філарэтаў калі вёскі Карчова (Баранавіцкі раён). Тут, у глухім кутку лесу, сустракаліся некалі сябры таемнага таварыства. Гэты камень памятае Т.Зана, А.Міцкевіча, Я.Чачота, І.Дамейку...

горла драць”, “Што мы вашэці скажам” ды іншыя — співалі на ўсіх філамацкіх сходках і ўрачыстасцях.

Для пашырэння свайго ўплыву на грамадства філаматы ўтварылі розныя філіі. Асабліва шырокі розгалас мела дзейнасць арганізаванага Тамашом Занам Таварыства прамяністых, якое потым пераўтварылася ў *Таварыства філарэтаў* (аматараў дабрадзейнасці).

З дапамогаю асветы філаматы мелі на мэце падрыхтаваць грамадства да барацьбы з царызмам — за вызваленне нашай Бацькаўшчыны ад расейскай акупацыі. У адным з вершаў філамат *Міхал Рукевіч* пісаў:

*I Ikalі паклічуць трубы
Нас у сонечны прасцяг,
Дружна ўздымем вальнаюбы
Мы з Пагоняй нашай сяяг!*

Патрыятычная дзейнасць філаматаў, якіх поўным правам можна назваць пачынальнікамі ліцьвінскага (беларускага) нацыянальнага адраджэння, была перапыненая ў 1823 годзе з выкryццём Таварыства. Бальшыня філаматаў і філарэтаў трапіла ў турму, найбольш актыўныя з іх былі высланыя з роднай зямлі ў глыбіню Рэсей. Але і пасля гэтага яны працягвалі змаганне. Напрыклад, азалелы ад рэпресіяў *Міхал Рукевіч* арганізаваў на сваёй Беласточчыне сярод афіцэраў Літоўскага корпуса царскай арміі згуртаванне “Вайсковыя сябры”, якое ў віхурыстым снежні 1825 года мужна падтрымала паўстанне на Сенацкай плошчы Пецярбурга.

Адам Міцкевіч, славуты паэт, адзін з арганізатораў Таварыства філаматаў.

Паэзія Міцкевіча, хоць пісаў ён па-польску, прасякнутая беларускім духам, у ёй творча выкарыстаныя беларускія песні, казкі, паданні, легенды. Чытаючы ў 40-х гадах (пад час эміграцыі) курс лекцый па славянскіх літаратурах у Калеж дэ Франс (Парыж), паэт з замілаваннем гаварыў пра родную мову як сама гарманічную і з усіх славянскіх моваў найменш змененую: “На беларускай мове, якую называюць русінскай або літоўска-руسінскай, гаворыць блізу дзесяці мільёнаў чалавек; гэта найбагацейшая і найчысцейшая гаворка, якая ўзнікла даўно і цудоўна распрацаваная”.

93

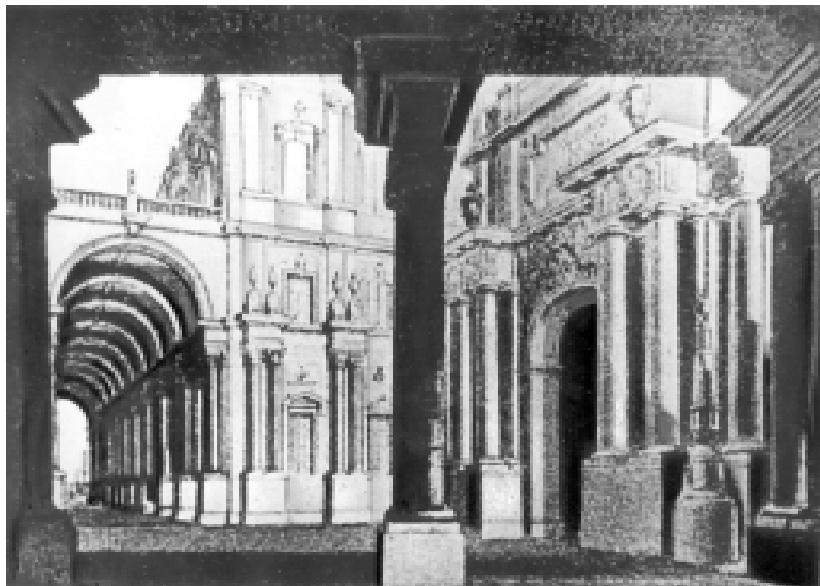
ШТО ТАКОЕ ПОЛАЦКАЯ АКАДЭМІЯ?

Полацкая акаадэмія — гэта вышэйшая навучальная установа з усімі правамі ўніверсітэта, створаная на аснове Полацкага езуіцкага калегіума. Урачыстасць адкрыцця адбылося 10 чэрвеня 1812 года, але ў сувязі з паходам Напалеона заняткі ў ёй пачаліся толькі 8 студзеня 1813 года.

Акаадэмія мела тры факультэты: *тэалагічны; моваў і літаратур; філософіi і вольных мастацтваў*. Тут пад кіраўніцтвам сарака прафесараў займаліся блізу шасцісот студэнтаў. Адукацыя была грунтоўная і рознабаковая. Ейны ровень быў намнога вышэйшы, чым у навучальных установах Рэсей, таму ня-

рэдка адтуль прыязджалі вучыцца ў Полацак. На філалагічным факультэце, напрыклад, выкладалі лацінскую, грэцкую, стараражытнагабрайскую, польскую, расейскую, французскую, німецкую, італійскую, арабскую і сірыйскую мовы і створаныя на іх літаратуры. 40 000 тамоў налічвала акаадэмічная бібліятэка. Папаўняліся экспазіцыі адчыненага яшчэ ў 1787 годзе музея і карціннай галерэі.

У друкарні, ці, дакладней, у выдавецтве, што дзейнічала пры акаадэміі, выйшлі пад-

Галерэя Палацкай акадэміі. Малюнак Габрыеля Грубэра, генерала Ордэна езуітаў.

Славенец з паходжання, Г.Грубэр скончыў Венскі ўніверсітэт са ступенню доктара медыцыны. Быў надзвычай адукаваным і таленавітym вучоным у шмат якіх галінах ведаў. Выкладаў архітэктуру і гідраўліку ў Люблянскім калегіуме, кіраваў будаваннем караблёў у Трыесце, меліярацый забалочаных земляў у Славеніі.

Ад 1784 года Г.Грубэр выкладаў у Палацкім езуіцкім калегіуме матэматыку, механіку, эксперыментальную фізіку, архітэктуру і маляванне. Створаныя ім астронамічная зала, хімічная лабараторыя, фізічны кабінет ме-лі найноўшае абсталяванне і шмат арыгінальных прыладаў, зробленых попацкімі майстрамі.

ручнікі замежных моваў, матэматыкі, паэтыкі і рыторыкі, друкаваліся навуковыя трактаты, календары і літаратурныя зборнікі. У Палацку пабачылі свет “Слоўнік старожытнасцяў” і “Лацінска-польскі лексікон”, былі перавыдадзеныя творы Фэдра, Цыцэрана, Тыбула, Нэпата ды іншых античных і новых аўтараў. Выходзіў ілюстраваны літаратурна-навуковы часопіс “Месячнік Палацкі”, аўтарамі якога былі пераважна студэнты і выкладчыкі.

З аўдыторый акадэміі началі свой шлях гісторык, археолаг і этнограф Канстанцін Тышкевіч, астроном і філософ Якуб Накцыяновіч, пісьменнік Юзаф Масальскі. У попацкай альма-матэр вучыўся мастак Валянцін Ваньковіч. Дыплом гэтай установы атрымаў аўтар славутага “Шляхціча Заваль-ні”, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры Ян Баршчэўскі. Пералік вядомых імёнаў мог быць шматкроць даўжэйшы, ды, на жаль, Палацак быў універсітэцкім горадам усяго восем гадоў.

Дэмакратычныя навучальныя ўстановы зрабіліся на захопленых Расеяй землях магутнай духоўнай апазыцыйяй каланізаторам. Палацкую прафесуру

абвінавацілі ў выхаванні антыўрадавых настроў, і ў 1820 годзе з царскай канцыляры выйшаў указ: “Палацкую академию и подведомственные ей училища упразднить”.

У сярэдзіне XIX стагоддзя ў Беларусі не засталося ніводнай вышэйшай навучальнай установы. Царскія ўлады зачынялі іх, баючыся росту нацыянальна-вызвольнага руху. Віленскі ўніверсітэт, Горы-Горацкі земляробчы інстытут..... Першую ў гэтым спісе была Палацкая акадэмія.

Ян Баршчэўскі, выпускнік Палацкай езуіцкай акадэміі, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Аўтар знакамітай кнігі “Шляхціч Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, выдадзенай у чатырох томах у 1844–1846 гадах.

У прадмове да 1-га тома Рамуальд Падбярэскі адзначыў: “Тое, што піша Баршчэўскі, не датычыць наўпрост ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але рэчы важнейшай — духу і пазіціі народа, адкуль выцякаюць і гісторыя, і літаратура, і мова”.

Для расейскага самаўладдзя, што запанавала на нашай зямлі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, ніякіх беларусаў не існавала. Між тым вуніяцкая (або грэцка-каталіцкая) царква, да якой пры канцы XVIII стагоддзя належала болей за 75% жыхароў Беларусі, сведчыла пра іншое. Адрозна ад праваслаўных і каталікоў, якія часта траплялі пад уплыў чужой культуры і ідэалогіі, вуніяты добра ведалі, што яны не палякі і не расейцы.

Яшчэ за цараваннем Кацярыны II з небяспечнага для акупацыйных уладаў вуніяцтва ў надзеяне праваслаўе расейскага ўзору прымусова перавялі блізу паўмільёна нашых продкаў. Адначасова ішла апрацоўка грэцка-каталіцкіх герархаў, частка якіх паддалася і перайшла на службу царызму. У змаганні з народнаю вераю асабліва вызначыўся вуніяцкі біскуп Іосіф Сямашка. Ён увёў расейскую мову ў духоўных семінариях і царкоўных спрабаздачах. Святары атрымалі загад правіць набажэнства па службоўніках, пры-

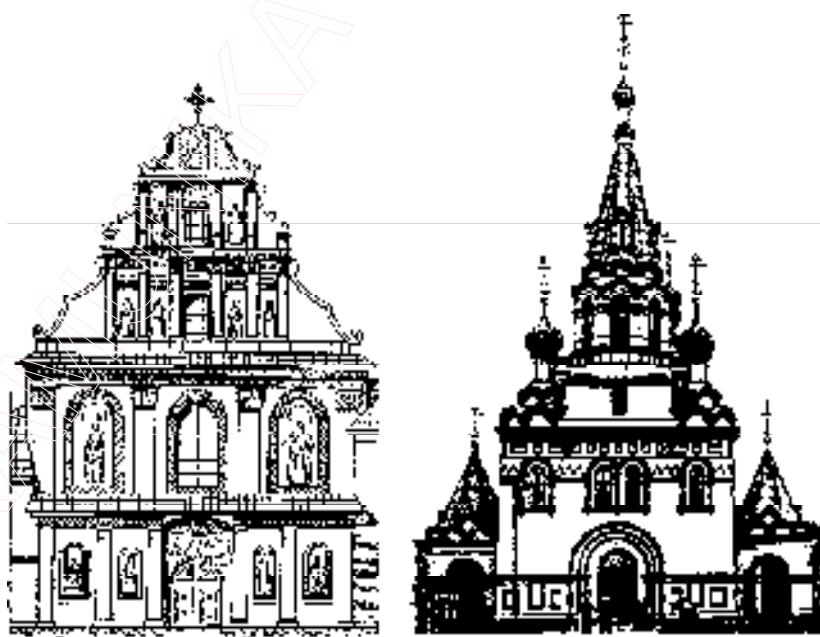
Прысланыя з Рәсей папы спрабавалі прывабіць вернікаў рознымі сродкамі, у тым ліку і гарэлкай. Аднак людзі не квалісія на гэтакі пачастунак і заставаліся адданымі бацькоўскай веры. "Так тянулось до вербного воскресення, — здзекліва пісаў адзін такі прысланы бацюшка, — а отсюда всё пошло как по маслу. Прихожане уважили казеннью палату, которая стала угощать их лучше меня — палками". Гэтак — кіямі, гвалтам — заганялі народ у расейскага праваслаўе.

Выкаранялі ўсё, што было не падобнае да расейскага: замянілі абразы, палілі кнігі і скульптуры, перайначвалі мелодыю звону і царкоўныя спевы, выганялі з храмаў нашую мову, перараблялі і самыя храмы.

На гэтым малюнку злева — пачатковы выгляд вуніяцкай царквы Святога Духа ў Менску, справа — яе выгляд пасля пераробкі "в истинно-русском стилі".

сланых з Масквы. З вуніяцкіх бажніц выкідалі бакавыя алтары, ламалі арганы. Нязгодных каралі як злачынцаў.

Вернікі адказвалі на гвалт супрацівам. Так, за спробу перавярнуць іх у праваслаўе сяляне-вуніяты з маёнтка Азярышча Гарадоцкага павета пастанавілі ўтапіць полацкага праваслаўнага епіскапа Смарагда і віцебскага генерал-губернатара Шрэдэра, і "воссоединители" ледзьве здолелі ўцячы. А ў снежні 1834 года на дваранскіх выбарах у Віцебску 172

больш за мільён вуніятаў перайшли пасля Полацкага сабора ў каталіцтва. Пра здзекі з беларусаў-вуніятаў абурана пісалі нават асобныя дзеячы расейскай культуры: Леў Талстой, Аляксандр Герцэн (які называў Сямашку "Иудой во Христе").

Знішчэнне вуніяцтва, што падзяліла наш народ на праваслаўных і каталікоў, сталася для яго вялікім няшчасцем. Гэта адна з галоўных прычын слабой нацыянальнай згуртаванасці беларусаў.

94

ЯК ВУНІЯТЫ ВЯРНУЛІСЯ У ПРАВАСЛАЎЕ?

шляхцічы падпісалі пратэст супроць пераследу вуніятаў. Урад адзялагаваў пагрозамі суду і секвестрацыі маёмы (г. зн. забароны або аблежавання на карыстанне ёю). Тым не менш з 680 святароў Полацкай вуніяцкай дыяцэзіі ў 1838 годзе за далучэнне да праваслаўя падпісаліся толькі 186.

Вайна расейскага самаўладдзя з вуніяцтвам афіцыйна завяршылася 12 лютага 1839 года на Полацкім царкоўным саборы, дзе верхаводзіў Сямашка. Святая Сафія, што ўжо два з паловаю стагоддзі была грэцка-каталіцкім храмам, пачула пастанову пра вяртанне сваіх парафіянаў у праваслаўе, "да-бы пребывать отныне в послушании Святейшего Всероссийского Синода".

Пратэстуючы супроць гэтай пастановы,

95

ХТО ТАКІ
КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ?

Вінцэнт Канстанцін Каліноўскі — наш нацыянальны герой, правадыр паўстання ў 1863—1864 гадах. Нарадзіўся ён 2 лютага 1838 года ў шляхецкай сям'і ў вёсцы Мастаўляны (цяпер тэрыторыя Польшчы). У 1852 годзе скончыў Свіслацкую навучальню, а затым, у 1856—1860 гадах, вучыўся на юрыдычным факультэце Петрапаліцкага ўніверсітэта. Пад час навучання ўвайшоў у нелегальны гуртак, дзе гарлаваліся будучыя змагары за волю Бацькаўшчыны. Вялікі ўплыву на ста-

наўленне Кастуся як асобы зрабіў ягоны старэйшы брат Віктар — выдатны знаўца гісторыі Беларусі і адзін з лідэраў рэвалюцыйнай арганізацыі, які, на жаль, рана памёр, не паспейшы здзейсніць свае планы і задумы.

Для шырокай пропаганды сваіх ідэяў Кастусь разам з паплечнікамі Феліксам Ражсанскім, Станіславам Сангінам, Валерам Урублеўскім наладзіў напярэдадні паўстання выпуск першай беларускай нелегальнай газеты “Мужыцкая праўда” (у 1862—1863 гг. выйшла 7 нумароў). Газета заклікала сялян да барацьбы за нацыянальную і сацыяльную волю, да вяртання бацькоўскае веры — вуніі, да вызвалення ад Маскоўшчыны з яе ненажэрным чынавенствам і абрыйдлым рэкруцтвам.

Гэты партрэт Кастуся Каліноўскага зрабіў у 1862 годзе ягоны паплечнік Ахіл Банольдзі. Паўстанцы спецыяльна адчынілі ў Вільні фотамайстэрню з літаграфіяй, каб пад яе прыкрыццём друкаваць падпольныя выданні.

Драўляны бранзалет у выглядзе кайданоў. Гэтакія ўпрыгожанні знакам жалобы насілі жанчыны ў Вільні пасля задушэння паўстання 1863 года.

Тое паўстанне выклікала ў расейскім грамадстве вялікі ўздым шавінізму. Дайшло да таго, што вядомы паэт-дэмакрат Н.А.Някрасаў напісаў оду Мураўёву-Вешальніку, дзе былі такія слова:

*Мятеж прошёл, крамола ляжет,
В Литве и Жмуди мир взойдет;
Тогда и самый враг твой скажет:
Велик твой подвиг... и вздохнет, —*

*Вздохнет, что ставши сумасбродом,
Забыв присягу, свой позор,
Затеял с доблестным народом
Поднять давно решенный спор.*

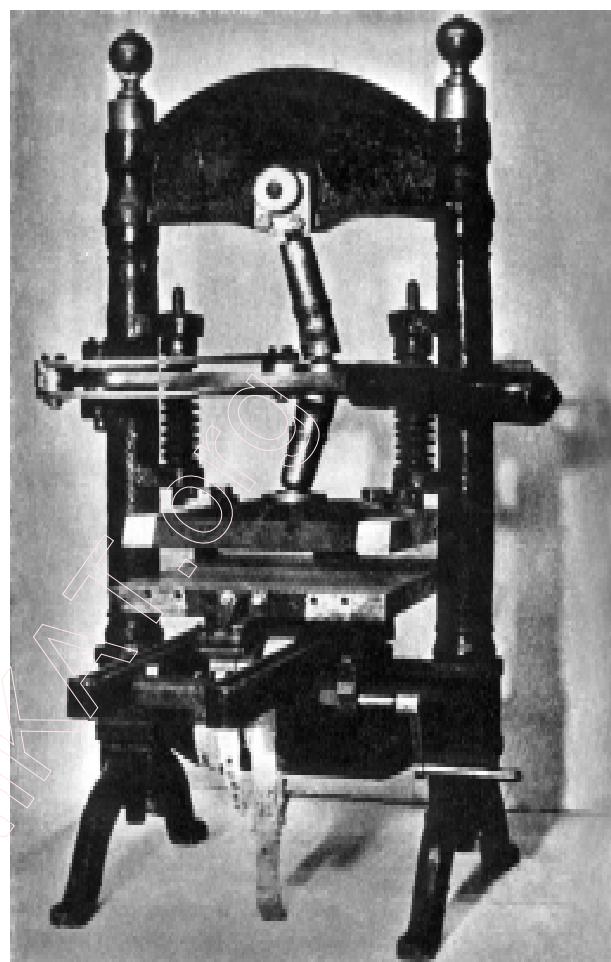
*Пускай клеймят тебя позором
Лукавый Запад и враги:
Ты мощен Руси приговором,
Ее ты славу береги...*

Зямлю меркавалася перадаць сялянам без выкупу. Гэта яшчэ ад пачатку паўстання падзяліла яго кіраўнікоў на “чырвоных”, прыхільнікаў радыкальных зменаў, і “белых”, гатовых да кампрамісу з царызмам. Кансерватыўная пазіцыя “белых”, якія не хацелі ісці на саступкі сялянам, спрычынілася да звужэння сацыяльнай базы паўстання.

З восені 1862 года Кастусь Каліноўскі ўзначаліў гэтак званы Літоўскі правінцыйны камітэт, дзе расучча праводзіў ідэю незалежнасці нашай зямлі ад Польшчы. Увесну 1863 года ён заняў пасаду рэвалюцыйнага камісара Гарадзеншчыны, а ўлетку вярнуўся ў Вільню і ўзначаліў краёвы паўстанцкі цэнтр, які быў тады моцна аслаблены ў выніку жорсткіх карных акцыяў Мураўёва-Вешальніка. Наладжаная дзяякуючы намаганням Кастуся Каліноўскага дзеянасць цэнтра дала магчымасць утрыманца паўстанцкай арганізацыі да вясны 1864 года.

Уначы 10 лютага 1864 года К.Каліноўскага арыштавалі ў Вільні, у Святаянскіх мурас, дзе ён знаходзіўся на канспіратыўнай кватэры пад імем *Пгната Вітахэнца*. Ваенна-палявы суд прысудзіў яго да пакарання смерцю, і 22 сакавіка 1864 года Кастуся Каліноўскага публічна павесілі ў Вільні на гандлёвой плошчы Лукішкі. Перад смерцю ён здолеў пераслаць з-за турэмных кратоў “Ліст з-пад шыбеніцы” — свой духоўны запавет, у якім выказаў пэўнасць, што толькі тады “народзе, зажывеш шчасліва, калі над табою маскаля ўжо ня будзе”.

Ёсць звесткі, што цела легендарнага “караля Літвы”, як называлі яго ў народзе, было пахаванае на Замкавай гары ў Вільні.

Друкарскі варштат паўстанцаў 1863 года.

“Западно-руссизм” — гэта рэакцыйная плынь грамадскай думкі ў Беларусі XIX—пачатку XX стагоддзя, якая мела адмоўнае значэнне для станаўлення беларускай нацыі.

Перадумовамі ўзнікнення “западно-руссизма” былі, з аднаго боку, наступ польскага каталіцызму, асабліва актыўны ў XVII—XVIII стагоддзях, а з другога — каланіялісцкая палітыка расейскага царызму, накіраваная на інкарпарацыю беларускіх (а таксама ўкраінскіх) земляў у Расейскую імперыю.

Пачатак афармлення ідэалагічнай платформы “западно-руссизма” прыпадае на эпоху Мікалая I, калі канчаткова знішчаліся

96

ШТО ТАКОЕ “ЗАПАДНО-РУССИЗМ”?

рэшткі нашай былога дзяржаўнай самабытнасці (забарона судовага справавання паводле Статута Вялікага Княства Літоўскага, скаванне вуніяцтва), калі ліквідоўваўся Віленскі ўніверсітэт, дзе ўжо з'явіліся парасткі ліцьвінскага (беларускага) адраджэння.

Ля вытокаў гэтай ідэалогіі стаяў мітрапаліт І.Сямашка — ініцыятар далучэння вуніятаў да Расейской праваслаўнай царквы. Галоўным тэарэтыкам быў прафесар Духоўнай акадэміі ў Санкт-Пецярбурзе М.Каяловіч,

а натхняльнікам і ўладным апрышчам — генерал-губернатар М.Мураёў, празваны “Вешальнікам”. Менавіта пры ім “западно-руссизм” (а сацыяльную глебу яго складалі праваслаўнае духавенства і чыноўны люд) аформіўся як асобная плынь, пэўная школа з сваёй праграмай і канцэпцыяй гісторыі.

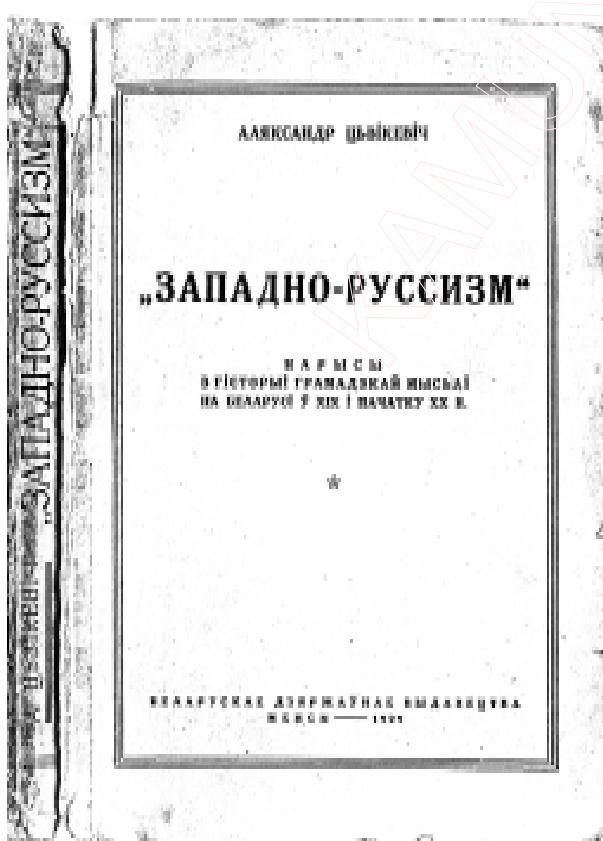
У адпаведнасці з асноўным паствулатам, які палягаў у непрызнанні культурна-нацыянальной самастойнасці беларускага (як і ўкраінскага) народа, “западно-русы” стараліся ідэалагічна абурнуцца русіфікацыю Беларусі, якая асабліва энергічна праводзілася з часу задушэння паўстання пад кірауніцтвам Кастуся Каліноўскага.

Калі ў XIX стагоддзі “западно-русы” скроўвалі сваю энергію пераважна на змаганне з польскімі ўплывамі, дык з пачаткам беларускага нацыянальнага адраджэння XX стагоддзя менавіта ў ім убачылі яны небяспеку для сябе і сваёй ідэі. І таму пачалі шалённую атаку на адраджэнскі рух, не грэбуючы звычайнімі палітычнымі даносамі на беларускую дэмакратычную газету “Наша Ніва” і нашых нацыянальна-культурных дзеячоў.

Уся гэтая пропаганда ажыццяўлялася праз

Карыкатура 1898 года на адкрыцці ў Вільні помніка генерал-губернатару М.Мураёву, заўзятаму правадніку расейскай каланіяльной палітыкі ў Беларусі. Пасля задушэння паўстання пад кірауніцтвам Кастуся Каліноўскага ён заявіў: “Что не смог сделать русский штык, доделает русская школа”.

перыядычныя выданні (“Минское слово”, “Крестьянин”, “Минское русское слово”, “Северо-западная жизнь”, “Окраины России”), якія падсілкоўваліся расейскім Міністэрствам нутраных спраў пры пільнай зацікаўленасці самога міністра П.Сталыпіна, які з 1906 года стаў прэм’ер-міністром (у 1902—1903 гадах ён быў гарадзенскім губернаторам). Рабілася гэта пад выглядам абароны праваслаўя і інтэрэсаў беларускага селяніна ды барацьбы з “польскай інтрыгай”.

Вокладка кнігі Аляксандра Цвікевіча, былога старшыні ўрада БНР, пра ідэалогію і практику русіфікацыі Беларусі ў часы Расейскай імперыі. Адразу пасля друкавання, у 1929 годзе, трохтысячны наклад кнігі “Западно-руссизм” быў знішчаны бальшавікамі. Да сённяшняга дня дайшлі адзінкавыя паасобнікі з ліку тых, што паспей узяць аўтар. Перавыдадзеная ў 1993 годзе.

Паказальна, што калі ў 1991 годзе быў абвешчаны дзяржаўны суверэнітэт Беларусі, а беларуская мова стала дзяржаўнай, нашчадкі сумнай памяці “западно-руссизма” — “Славянскій собор “Белая Русь”, “Союз офицероў”, “Беларуское патріотическое движение” ды іншыя — дастаюць

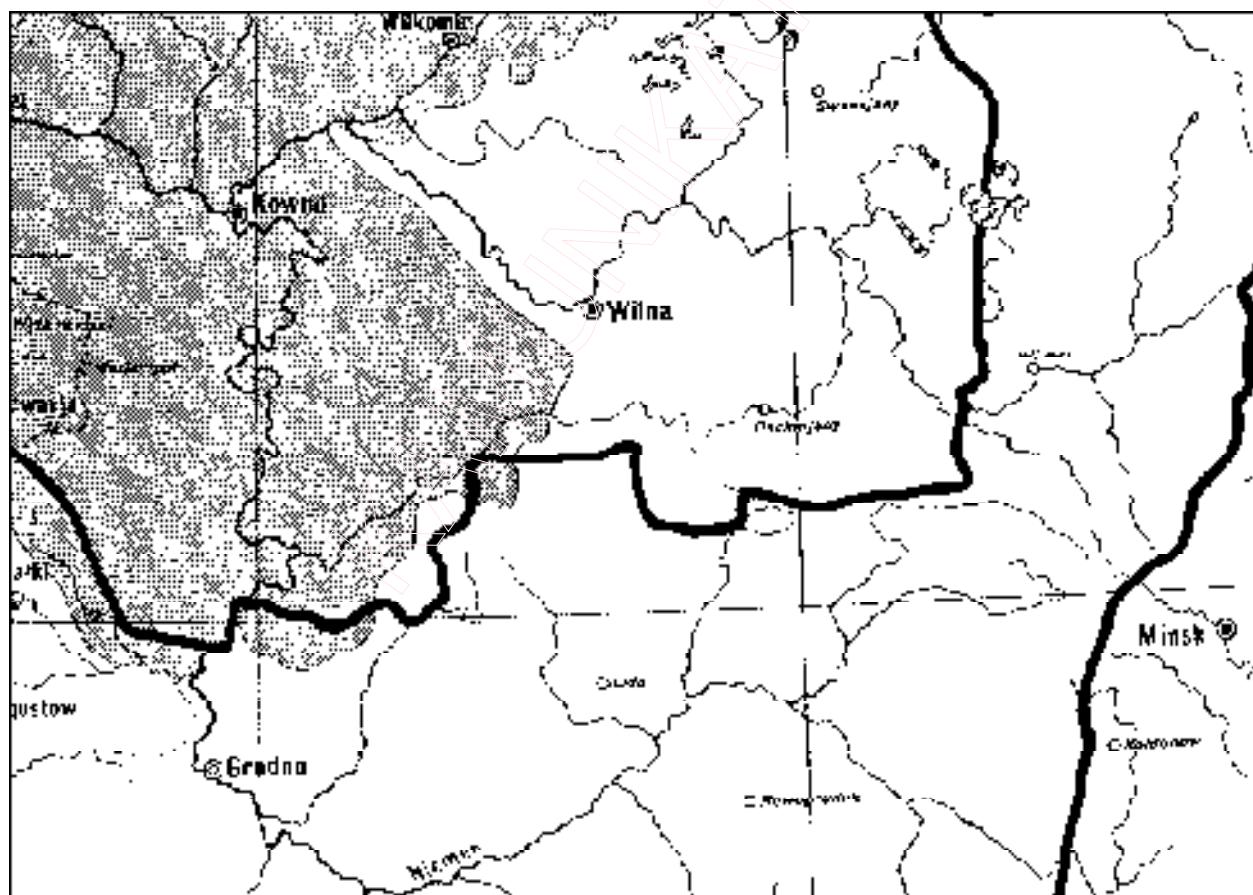
з архіва гісторыі панславянскую ідэю, каб, прыкрываючыся ёю, ваяваць за аднаўленне былога імперыі. Свой ваяўнічы імпэты яны чэрпаюць у міфах пра “абранасць” Рэспублікі, пра яе асаблівую місію ў выратаванні чалавечства і ў імперскіх амбіцыях шавіністычных партый і рухаў самой Рэспублікі.

97

ЯК ЗДАРЫЛАСЯ, ШТО ЖАМОЙЦЬ ПАЧАЛА НАЗЫВАЦЦА ЛІТВОЮ?

ваць жамойтамі не толькі насельнікаў уласна Жамойці, але і роднасныя ім плямёны.

Умовы для замацавання за Жамойціяй назову “Літва” склаліся ў XIX стагоддзі. Дзеячы жамойцкага нацыянальнага адраджэння для

Тут змешчаны фрагмент лінгвістичнай карты Сярэдняй Эўропы (“Sprachenkarte von Mitteleuropa”) выдадзены на нямецкай мове ў Вене ў 1921 годзе. Яна відавочна паказвае пры-

належнасць Віленскага краю да беларускага моўнага масіву (тоўстымі лініямі на ёй пазначаны тагачасныя межы — Летувы, Польшчы і Савецкага Саюза). Аналагічны малюнак мож-

на пабачыць і на іншай карце, складзенай на чвэрць стагоддзя раней нямецкім прафесарам Г.Нобэртам (“Karte der Verbreitung der Deutsche in Europa”, 1888).

“Мядзведзь” — гістарычны герб Жамойці. З гербоўніка 1578 года.

На пачатку 20-х гадоў ХХ стагоддзя, пасля таго як Віленшчына адышла да заходнебеларускага абшару ў складзе Польшчы і гэты акт быў фактычна прызнаны Лігай Нацыяй, шмат хто ў летувіскім грамадстве ўспрыняў гэтую страту як незаворотную.

Пазней, у 30-х гадах, калі спадзеўы атрымаць Вільню сталі яшчэ больш прывіднымі, у летувіскай прэсе з'явіліся публікацыі з пропановай памяняць назоў краіны на Жэмайцю, а таксама прывесць ў адпаведнасць з гэтым сімволіку, зацвердзіўшы ў якасці дзяржаўнага гістарычны герб

забеспячэння свайму руху гістарычнай асновы выкарысталі — у якасці этнічнага — найменне старадаўнай беларускай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага, а не свой спрадвечны назоў Жамойць (які, дарэчы, шырока ўжываўся і ў XIX стагоддзі, але не асацыяваўся з уяўленнямі пра развітую старажытную дзяржаўнасць).

Зразумела, яны прысьвоРі не толькі найменне *Літва*, але і заявілі пра свае выключныя права на гістарычную і культурную спадчыну нашае старадаўнае дзяржавы і, у прыватнасці, на яе сімволіку. А паколькі ў жамойцкай мове не было нават слова для абазначэння галоўнага дзяржаўнага сімвала Вялікага Княства, жамойцкія адраджэнцы прыдумалі яго. Зрабіў гэта ў 1845 годзе гісторык Сімонас Даўкантас, назваўшы нашу “Пагоню” наватворам “Віці”. На свой лад перакручвалі яны і імёны наших гістарычных дзяячоў: Вітаўт стаў у іх Вітаўтас, Астрожскі — Астрагішкіс, Хадкевіч — Кяткя-

вічус, Радзівіл — Радвіла, Пац — Пацас і г. д.

Тым часам нашыя прадзеды аж да канца XIX стагоддзя захоўвалі саманазоў “ліцьвіны”. Але, на жаль, беларускае нацыянальнае адраджэнне запазнілася, пачалося значна пазней за жамойцкае. Нашы адраджэнцы, пачынаючы з Ф.Багушэвіча, ужо не маглі карыстацца спрадвечным саманазоўнам “ліцьвіны” і змушаныя былі прыняць найменне, якое тады было ўжо даволі пашыранае на Смаленшчыне, Віцебшчыне, Магілеўшчыне і выкарыстоўвалася расейскім друкам — “беларусы”.

Канчаткова назоў “Літва” ў форме “Летува” афіцыйна быў замацаваны за Жамойцій 16 лютага 1918 года актам аб незалежнасці, і, такім чынам, быў паставлены знак роўнасці паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Летувой. Усё гэта і спрычынілася да таго, што ў грамадскай свядомасці ўкаранілася думка, нібыта сучасная Рэспубліка Летува — спадкаемка Вялікага Княства Літоўскага.

98

АДКУЛЬ Ў БЕЛАРУСІ ЎЗЯЛІСЯ ПАЛЯКІ?

Палякі ў Беларусі ніколі не былі карэннымі жыхарамі. Паводле законаў нашай старадаўнай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага ўсім “чужаземцам і загранічнікам” (у тым ліку і палякам) забаранялася займаць у нас дзяржаўныя і царкоўныя пасады, купляць зямлю. І хоць гэтыя законы часам абыходзіліся, прыкметнай міграцыі палякаў у Беларусь тады не было.

У другой палове XVII стагоддзя дзеля розных сацыяльна-палітычных прычынай пакрысе пачаўся працэс *палацізацыі* (г. зн. апалячивання) беларускай шляхты і найвышэйшых станаў грамадства. Пазней, у XIX стагоддзі, хваля палацізацыі часткова закранула і сялянства, пераважна праз каталіцкі касцёл (нагадаем, што пасля ліквідацыі расейцамі вуніяцкай царквы больш за мільён беларусаў, пратэстуючыя супраць гэтага гвалту, перайшли ў каталіцтва). Ксяндзы,

часта наўмысна атаясамліваючы нацыянальнасць і веравызнанне, прапаведвалі заганную формулу: хто трymаецца “польскай” (каталіцкай) веры — той паляк.

У выніку гэтых працэсаў, паводле перапісу насельніцтва Расейскай імперыі 1897 года, палякамі запісалася 12% жыхароў Беларусі. Гэтаксама, згодна з дадзенымі Кракаўскага статыстычнага камітета, у 1912 годзе сярод насельнікаў Гарадзенскай губерні было 10,07% палякаў, а ў Віленскай яшчэ меней — 8,17%.

У Заходняй Беларусі ў часе яе заходжання ў складзе Польскай дзяржавы ў 20—30-х гадах праводзілася дзяржаўная палітыка апальчвання, якая суправаджалася пераследамі ўсяго беларускага. Польскія ўлады маніпулявалі статыстычнымі дадзенымі, штучна завышаючы лік польскага насельніцтва. Не абмяжоўваючыся гэтым, яны праводзілі палітыку наўпроставай каланізацыі, перасяліўшы ў Заходнюю Беларусь з этнічнай Польшчы блізу 300 тысяч чалавек гэтак званых асаднікаў (каланістаў).

Газета “Słowo” (выдавалася ў Вільні ў 1922—1939 гадах) — орган уплывовай у міжваеннай Польшчы партыі эндэкаў, якая вызначалася крайнім шавінізмам. Была заўзятым правадніком і натхняльнікам палітыкі асіміляцыі беларусаў, дыскрымінацыі нашай мовы, каланізацыі беларускіх земляў.

На тэрыторыі Ўсходняй Беларусі (БССР) палякі тады складалі не больш за 3% насельніцтва, або 97,5 тысячаў чалавек (дадзеныя 1926 года).

Пасля далучэння Заходняй Беларусі да СССР, у 1940 годзе, у выніку сталінскіх рэпрэсій блізу 600 тысяч чалавек каталіцкага веравызнання (у іх ліку практычна ўсе асаднікі) былі высланыя ў Сібір.

У 40—50-х гадах, пасля Другой сусветнай вайны, лік польскага насельніцтва ў Беларусі яшчэ болей зменшыўся. У выніку польска-савецкіх міждзяржаўных пагадненняў каля 500 тысяч беларускіх каталікоў (пераважна сялян, што ўцякалі ад калгасаў) выехалі на сталае жыхарства ў Польскую Народную Рэспубліку.

Які парадаксальна, але ў пасля гэтага ў БССР, паводле перапісу 1989 года, жыло 418 тысяч палякаў, з якіх 13,3% лічылі роднай мовай польскую. Даўкуль жа яны ўзяліся? Мы ж ведаем, што на працягу ўсёй нашай гісторыі значнага перасялення палякаў на нашыя землі не было (з выняткам з'явы асадніцтва, якое, аднак, не пакінула па сабе этнадэмографічнага следу).

Значыць, яны “прадукуюцца” тут, у Беларусі. І “прадукуе” іх, без сумнёву, польскі каталіцкі касцёл. Менавіта ён сёння, як і сто, як і дзвесце гадоў таму, робіць палякаў з бе-

1955-1956
1956-1957
1957-1958
1958-1959

Мы не можем сказать, что
он погиб от болезни. Но
он умер, и это факт.

Таким образом, в первом приближении можно считать, что волна, распространяющаяся вдоль оси симметрии, несет в себе волны, распространяющиеся вдоль радиальных направлений. Волны, распространяющиеся вдоль радиальных направлений, являются волнами, распространяющимися вдоль оси симметрии, и волнами, распространяющимися вдоль радиальных направлений.

Совсем недавно я писал о том, что в Азии, в Китае и Японии, а также в Южной Корее, в последние годы наблюдается рост интереса к антическим философам. В частности, в Китае и Японии возникли интересные течения, связанные с античными философами. В Китае это движение, связанное с конфуцианской философией, которое называется «конфуцианским движением». В Японии это движение, связанное с буддийской философией, которое называется «буддийским движением». В Южной Корее это движение, связанное с буддийской философией, которое называется «буддийским движением». В Китае и Японии античные философы, в частности Конфуций и Менцзю, получили широкое распространение. В Южной Корее античные философы, в частности Конфуций и Менцзю, получили широкое распространение. В Китае и Японии античные философы, в частности Конфуций и Менцзю, получили широкое распространение. В Южной Корее античные философы, в частности Конфуций и Менцзю, получили широкое распространение.

see [Standard](#) [OpBBHAC](#) [BB-
BB](#) [BB-BB](#) [BB-BB](#) [BB-BB](#)

Все это, конечно, затрудняет определение места и времени появления первых письменных памятников на территории Сибири.

Ученые Швейцарии выяснили, что виновником болезни является вирус, распространяющийся из кишечника в кровь. Вирус не имеет ядерного оболочки и не способен размножаться в клетках. Он может проникать в организм через пищевые продукты, напитки и воздух. Каждый год в Европе от гепатита с умирают десятки тысяч человек.

и в памятнике поэта Льва Толстого (1902 г.). Благодаря тому, что в это время Польша была разделена между Россией и Германией, писатель не мог вернуться на родину в Гданьск.

желания, а не воли, то и
запад не заслужил бы
именного призыва.
Следует, однако же, при-
помнить, что восток, в
своем историческом раз-
витии, не имел в своем
распоряжении, кроме
одного лишь фактора —
гражданской политики.
При этом, несмотря на
такую ограниченность
средств, он сумел в
конце концов, несмотря
на все трудности, пре-
одолеть их и добиться
победы.

• 112 •

БЕЛАРУСЬ: АДЗІН НАРОД І ТРЫ НАЦЫІ?

какие ордера на продажу, просим вас не делать фиксированные ордера на покупку и продажу. Попробуйте использовать ордерные заявки на покупку и продажу с разными ценами. Используйте для этого функцию «Помощник» в разделе меню «Акции». В меню «Акции» выберите «Создать ордерную заявку». В появившемся окне введите нужную цену и количество акций, а также другие параметры ордера.

ПОДАЧА ВІДПРАВЛЕНЬ, які відповідають змінам
в земельному використанні
території України та змінам
законодавства України, що
забезпечують їх реалізацію.

Санкт-Петербург, 1990. № 100-984.
— Текущий реестр Академии
наук СССР. Кандидаты в к. ф.-м. наук. — Т. 1. — Вып. 1. —
Ленинград: Издательство Академии
наук СССР, 1990. — 12 с. — (Справочник
академии наук СССР). — (Справочник
академии наук СССР). — № 100-984.

Помимо физ. реал. труда, рабочие производят и социальные услуги обществу. Услуги рабочих включают производство и распределение товаров и услуг, а также производство и распределение информации. Рабочий труд включает производство и распределение товаров и услуг, а также производство и распределение информации.

Who & Company have
been engaged to build
the new building at
Aberdeen, and the
work will be completed
in time for the opening
of the new session.

Современные генетики, выяснили, что гены не являются стабильными, передающими по наследству определенные признаки. Их можно менять, вносить изменения в генетическую информацию. Быстро, просто, легко. Но это не означает, что генетическая инженерия — это путь к созданию новых видов жизни. Нет. Генетика имеет право на существование, но ее применение должно быть направлено на то, чтобы помочь людям, а не причинять им вреда. Так что же такое генетическая инженерия? Это — это методы, позволяющие изменять генетический материал организма, чтобы добиться желаемых результатов. Это — это технологии, которые позволяют создавать новые виды жизни, которые могут быть полезны для человечества. Но это — это технологии, которые могут быть опасны для человечества. Поэтому, когда мы говорим о генетической инженерии, мы должны помнить, что это — это технологии, которые могут быть полезны для человечества, но также и могут быть опасны для него.

John H. Kuhn, a local architect, designed the building, which was completed in 1908.

— *Die Sache im Augenblick ist, daß wir nicht —*

и вспомогательных органов. Важно помнить, что в организме человека имеется множество различных гормонов, которые регулируют различные процессы. Гормоны вырабатываются в различных частях тела и действуют на различные органы и системы. Гормоны могут действовать как на отдельные клетки, так и на целые органы. Гормоны могут действовать как на внутренние органы, так и на внешние органы. Гормоны могут действовать как на мозг, так и на спинной мозг. Гормоны могут действовать как на сердце, так и на почки. Гормоны могут действовать как на печень, так и на легкие. Гормоны могут действовать как на кишечник, так и на мочевыводящую систему. Гормоны могут действовать как на мозг, так и на спинной мозг. Гормоны могут действовать как на сердце, так и на почки. Гормоны могут действовать как на печень, так и на легкие. Гормоны могут действовать как на кишечник, так и на мочевыводящую систему.

для дальнейшего изучения. Важно отметить, что в результате изучения генома *S. enteritidis* было выявлено, что он содержит гены, ответственные за синтез антибиотиков, таких как ципрофлоксацин и фторхинолонов.

важен във видимата зона.
Но и тук съществува опасност отъ пропадане на земята, което е съществено по-често събитие във втория период на строежа. Това състояние е характерно за всички строежи във втория период на строежа, като съществената разлика е, че тук съществува опасност отъ пропадане на земята, което е съществено по-често събитие във втория период на строежа.

На суседній старонцы прыведзены фрагмент артыкула спецыяліста ў галіне біяхімі і медыцыны акадэміка Юр'я Астроўскага (ЛІМ, 1992, № 20) пра абсурднасць вызнання нацыянальнасці па рэлігійнай прыналежнасці.

Аўтар папулярана даводзіць, што ў кожнага этнасу цягам тысячагоддзя гісторыі фармуеца адметны, толькі яму ўласцівы генетычны фонд. Гэтая адметнасць выяўляецца ў асаблівасцях будовы арганізма ды іншых прыкметах — не заўсёды відавочных, але тым не менш рэальна існых, якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Яна фіксуеца пры абследванні вялікіх групавых насельніцтва, і яе прайдзівасць пачвярджаецца з дапамогай метадаў варыяцыйнай статыстыкі.

Генетычныя даследванні паказалі, што, напрыклад, па частаце групаві крыві беларусы-праваслаўныя і беларусы-каталікі (гэта званыя “палякі”) Гарадзеншчыны, як і Беласточчыны, нічым не розніца паміж сабою, але рэзка адрозніваюцца ад карэннага насельніцтва Польшчы.

Браніслава Эпімаха-Шыпілу (1859—1934) спрэвядліва называюць патрыярхам беларускага Адраджэння. Ён пераняў эстафету ад свайго сучасніка Францішка Багушэвіча — стваральніка беларускай нацыянальнай ідэалогіі — і ахвяраваў сябе цалкам дзеля рэалізацыі гэтых ідэяў, паставіўшы справу нашага Адраджэння на практычныя грунт.

Нарадзіўся ён у шляхоцкай сям'і ў фальварку Будзькаўшчына Лепельскага павета (цяпер Полацкі раён). У 1880 годзе скончыў Рыжскую гімназію, у 1885 годзе — Пецярбургскі ўніверсітэт, дзе праз два гады абараніў кандыдацкую дысертацыю. Быў высокаадукаваным вучоным, дасканала ведаў болей за 20 моваў, у тым ліку санскрыт, лаціну, старагрэцкую. У 1891 годзе ўладкаваўся на пасаду памочніка бібліятэкара, г.зн. намесніка дырэктора, бібліятэкі Пецярбургскага ўніверсітета (фактычна ён быў дырэктаром бібліятэкі, але, як каталік, афіцыйна не мог займаць гэтае пасады).

Аднаго разу Б.Эпімах-Шыпіла расказаў студэнтам беларускага гуртка ў Пецярбурзе, як друкуваўся верш Янкі Лучыны “Роднай старонцы”, як рэдактар А.Слупскі дзеля цэнзурных умоваў змушаны быў у апошніяя страфе слова “свабода” замяніць на “навука”. У аргінале верша было:

Сонца свабоды скроць хмары цёмныя
Праглянє ясна над нашай ніваю,
І будуць жыці дзёткі патомныя
Добрай доляю — доляй шчасліваю!..

Гэты аповяд і сам верш моцна ўзрушылі маладых людзей, і калі яны намерыліся выдаваць нелегальны часопіс, то назвалі яго “Свабода”, а газету (ужо легальную) — “Наша Ніва”.

ларусаў-каталікоў, прышчапляючы ім польскую нацыянальную свядомасць.

Усё гэта вельмі добра пацвярджаеца і дадзенымі антрапалогіі, вывучэннем мовы і культурных традыцый польскай меншыні ў нашай краіне. Яны пераканаўча сведчаць, што пераважная колькасць тых, хто лічыць тут сябе палякамі, — беларусы паводле свайго паходжання.

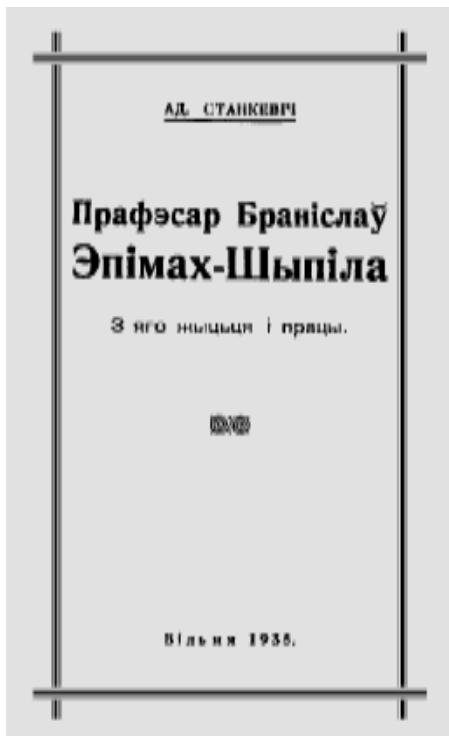
Такім чынам, не адмаўляючы наяўнасці ў Беларусі этнічных палякаў, даводзіца прызнаць: у абсолютнай большыні мясцовыя палякі, як, дарэчы, і тыя, што жывуць на Віленшчыне, — гэта апалаичаныя беларусы.

99

ХТО ТАКІ БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА?

Немалая ўласныя сродкі Б.Эпімах-Шыпіла ахвяраваў на выданне беларускіх кніг. Ён быў адным з заснавальнікаў выдавецкай суполкі “Загляненіе сонца і ў наша ваконца” (1906—1914 гады), якая складае цэлую эпоху ў адраджэнні беларусаў. Ягоная пецярбургская кватэра на Васілеўскім востраве была не толькі сядзібай гэтай суполкі, але фактычна

Пра смерць на выгнанні патрыярха нашага Адраджэння беларускае грамадства даведалася толькі праз паўгода. Тут рэпрадукуюцца вокладка брашуры Адама Станкевіча, змест якой складае рэферат, чытаны на жалобнай ака-дэміі, што наладзіў Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры ў Вільні 8 снежня 1934 года.

цэнтрам беларускага нацыянальнага жыцця ў тагачаснай сталіцы Расейскай імперыі. У 1912 годзе Б.Эпімах-Шыпіла ўзначаліў створаны ім у Пецярбургскім універсітэце Беларускі навукова-літаратурны гурток; ён быў клапатлівым настаўнікам і апекуном студэнтаў-беларусаў.

Невымерная заслуга Браніслава Эпімаха-Шыпілы перад нашай гісторыяй — у згуртава-

ванні і выхаванні сведамай моладзі. З яе асяроддзя выраслі выдатныя дзеячы нацыянальна-вызвольнага руху, намаганнямі якіх беларускі народ аднавіў сваю дзяржаўнасць. Сярод іх Янка Купала, Тамаш Грыб, Язэп Варонка, Лявон Заяц, Браніслаў Тарашикевіч, Зміцер Жылуновіч, Клаудусь Душэўскі.

Працуючы выкладчыкам Пецярбургской рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі, Эпімах-Шыпіла ўзгадаваў плеяду беларускіх святароў, якія пачалі адраджаць нацыянальны касцёл (Аляксандар Астрамовіч, Адам Станкевіч, Кастусь Стаповіч, Фабіян Абрантавіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Андрэй Цікома, Віктар Шутовіч, Францішак Будзька, Міхась Пястроўскі, Францішак Грынкевіч ды інш.).

Б.Эпімах-Шыпіла склаў першую хрэстаматыю беларускай літаратуры, уратаваўшы ад нябыту шмат якіх творы пачынальнікаў нашага новага пісьменства. Намерваўся ён стварыць і Беларускі нацыянальны музей. Дзеля гэтага на Полаччыне быў паставлены дом і нават размешчаны некаторыя экспанаты, але пажар перакрэсліў гэтую задуму.

Неўзабаве пасля стварэння БССР, у 1924 годзе, Б.Эпімах-Шыпіла быў абраний пра-вадзейным сябрам Інбелкульта і, пераехавшы ў Менск, працаваў рэдактарам, а затым дырэктарам камісіі па складанні слоўніка жывой беларускай мовы. Перадаў Беларускай Акадэміі навук сваю ўнікальную бібліятэку — больш за 5000 тамоў. Пры канцы 20-х гадоў, з пачаткам бальшавіцкіх рэпрэсій супраць нацыянальнай інтэлігенцыі, быў высланы за межы БССР. Змушаны вярнуцца ў Пецярбург, дзе неўзабаве памёр у галечы, не маючы нават сталага прытулку.

100

КАЛІ ПАЎСТАЛА ПЕРШАЯ БЕЛАРУСКАЯ ПАЛІТЫЧНАЯ ПАРТЫЯ?

Увесень 1902 года група студэнтаў-беларусаў (*Вацлаў Іваноўскі, Аляіза Пацкевіч, Іван Лучкевіч ды інш.*) пачала ствараць у Пецярбурзе падпольную арганізацыю пад назовам *Беларуская Рэвалюцыйная Партыя*. Узімку 1902/03 года адбыўся з'езд прадстаўнікоў студэнцкіх і вучнёўскіх гурткоў Менска, Вільні і Пецярбурга, на якім была ўтвораная Беларуская

Рэвалюцыйная Грамада, пазней перайменаваная ў *Беларускую Сацыялістычную Грамаду*. Да ліку заснавальнікаў БСГ акрамя названых асобаў належалі Антон Луцкевіч, Але́сь Бур-біс, Казімір Кастравіцкі, Аляксандар Уласаў, Вацлаў Ластоўскі ды іншыя. Сваёй бліжэйшай задачай партыя ставіла скіданне расей-скага самаўладдзя і завяёву дэмакратычных свабодаў у хаўрусе з іншымі народамі, а канчатковай мэтай — пабудову сацыялізму.

На нацыянальным пытанні ў першай пра-граме (1903 год) Грамада выказалася за стварэнне

незалежнай Беларускай дэмакратычнай рэспублікі, а ў другой (1906 год) — за дзяржаўную аўтаномію Беларусі з Соймам у Вільні (у складзе Расейскай федэратыўнай рэспублікі) і культурна-нацыянальную аўтаномію для нацыянальных мяншыняў.

Лідэры БСГ прычыніліся да заснавання выдавецтва “Загляне сонца і ў наша ваконца” ў Пецярбурзе і першых легальных газет на беларускай мове — “Нашай Долі” і “Нашай Нівы”, якія выдаваліся ў Вільні. Пасля паразы першай расейскай рэвалюцыі Грамада фактычна спыніла дзеянасць і як партыя часова перастала існаваць. Яе актыў засяродзіўся вакол “Нашае Нівы”, якая сталася цэнтрам згуртавання і выхавання нацыянальна сведамай інтэлігенцыі і нацыянальна-культурнага адраджэння народа.

Пасля акупацыі Вільні кайзераўскімі войскамі (1915 год) частка лідэраў БСГ (братья Луцкевічы, В.Ластоўскі) узнічала “Беларускі камітэт дапамогі пацярпелым ад вайны” і выступіла з ідэяй адраджэння Вялікага Княства Літоўскага з Соймам у Вільні.

На тэрыторыі Беларусі, што знаходзілася

“Наша Доля” — першая легальная беларуская дэмакратычная газета (выданне арганізаванае Беларускай Сацыялістычнай Грамадой).

Алаіза Пашкевіч (літаратурны псевданім — Цётка), адна з заснавальнікаў першай беларускай палітычнай партыі.

пад уладай Расеі, Грамада аднавілася адразу пасля Лютаўскай рэвалюцыі. Яна была галоўным арганізаторам з’езда прадстаўнікоў нацыянальных арганізацый у Менску ў сакавіку 1917 года, на якім было пастаноўлена аб стварэнні краёвай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расейскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. Аднак Часовы расейскі ўрад адклай развязанне гэтага пытання да Ўстаноўчага сходу.

Улетку 1917 года БСГ значна вырасла. Акрамя Беларусі яе арганізацыі дзеялічалі ў Петраградзе, Маскве, Кіеве, Адэсе, Саратаве, Казані, Гельсінгфорсе ды іншых гарадах. Лідэрамі яе ў гэтым часе былі В.Адамовіч, П.Бадунова, Я.Варонка, А.Смоліч, З.Жылуновіч, Я.Дыла, А.Прушынскі, С.Рак-Міхайлоўскі, Б.Тарашкевіч, А.Чарвякоў. Тады яна была найбольш масавай і ўплывовай партыяй у беларускім нацыянальным руху.

БСГ была адным з галоўных арганізатораў Першага Ўсебеларускага кангрэса ў Менску. Пасля яго разгону дзеячы нацыянальна-дэмакратычнага кірунку зрабілі высновы аб немагчымасці дзяржаўна-палітычнага развітання

беларускага пытання ў хаўрусе з бальшавікамі і ўзялі ўдзел у стварэнні незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі (была абвешчаная 25 сакавіка 1918 года), арыентуючыся на падтрымку спачатку Нямеччыны, а пазней — Антанты. У сярэдзіне 1918 г о д а з гэтага крыла БСГ аформіліся Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя і Партыя беларускіх сацыялісташ-рэвалюцыянераў.

Дзеячы левага кірунку на чале з А.Чарвяковым і З.Жылуновічам, выказаўшы пратэст супраць разгону Ўсебеларускага кангрэса, усё ж пайшлі на супрацоўніцтва з бальша-віцкім

ўладамі і настойліва пераконвалі іх у неабходнасці стварэння беларускай аўтаноміі на савецкай платформе ў рамках РСФСР. З гэтага крыла Грамады, якое складалі ў асноўным арганізацыі беларусаў-бежанцаў, рабочых, вайскоўцаў, інтэлігентаў, што жылі і працавалі ў Савецкай Рэспубліцы, увесну 1918 года пачалі ўтварацца беларускія секцыі РСДРП(б), якія групаваліся вакол Беларускага нацыянальнага камісарыята пры Наркамнацыі РСФСР. Такім чынам, да лета 1918 года БСГ канчаткова распалася.

101

ХТО ТАКІЯ ІВАН І АНТОН ЛУЦКЕВІЧЫ?

У гісторыі беларускай культуры і нацыянальна-вызвольнага руху няраз здаралася, што плячом да пляча ў шэрагі змагароў становіліся браты: Віктар і Кастусь Каліноўскія, Браніслаў і Уладзіслаў Эпімахі-Шыпілы, Аляксандр і Іван Цвікевічы, Якуб Колас і

Антон Галіна, Язэп і Антон Лёсікі, Максім і Гаўрыла Гарэцкія, Алег і Расціслаў Лапіцкія... Гэтак і браты Луцкевічы.

Іван Герман Луцкевіч (нарадзіўся 28 траўня 1881 года) быў паводле адгукацыі археолагам. З дзяцінства цікавіўся гісторыяй Беларусі. Сабраў вялікую калекцыю помнікаў беларускай культуры, у якой былі ўнікальныя зборы слуцкіх паясоў, нясвіжскіх дываноў,

Іван і Антон Луцкевічы і Аляксандар Уласаў у часе выдання «Нашае Нівы».

Пра Уласава нашыя чытачы мала што ведаюць. Нарадзіўся ён у 1874 годзе ў Вілейцы. Быў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Беларускай Сацыялістычнай Грамады, Таварыства беларускай школы, рэдактарам-выдаўцом «Нашае Нівы», сябрам Рады БНР, дэпутатам польскага сенату ад беларусаў Віленскага ваяводства.

Вылучаўся вялікай энергіяй, з энтузіязмам браўся за кожную справу. Нарадзіў у 1912 годзе выпуск сельскагаспадарчага часопіса «Саха», у 1914 годзе — часопіса для моладзі «Лучынка». Аўтар публікацый пра эканоміку, асвету, культуру Беларусі, яе палітычнае і гаспадарчае жыццё.

Яму давялося сядзець у царскай турме — за «Нашу Ніву», у польскай — за Таварыства беларускай школы, у бальшавіцкай — за «шпіонско-правакаторскую дэятельнасць». Але і там не трапіў прысутнасці духу. Калі ў 1939 годзе трапіў у рукі НКВД, то жонка, якая прыйшла даведацца пра яго, пачула ад турэмнага наглядніка: «Такі вялікі? Вусаты? Дык ад ягоных расказаў рагоча ўся камера».

Загінуў Аляксандар Уласаў у сакавіку 1941 года ў савецкім канцлагеры.

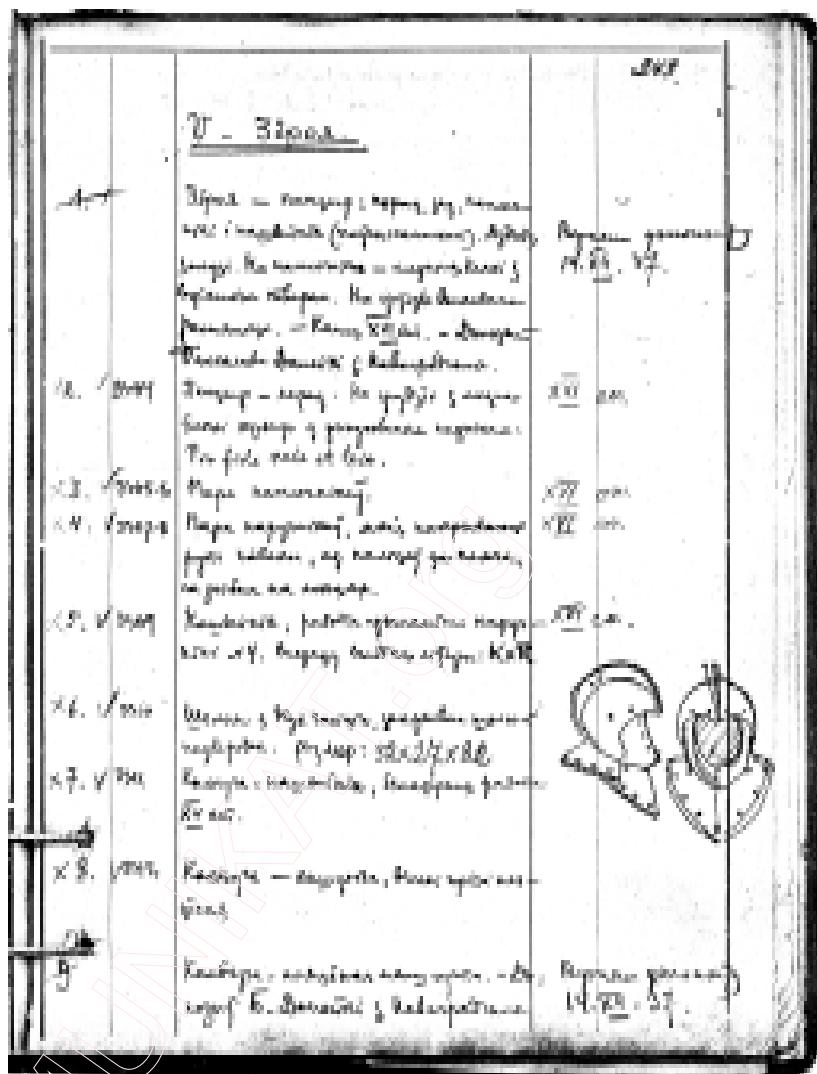

Вокладка кніжкі пра Віленскі беларускі музей, выдадзенай у 1933 годзе.

Гэты музей быў сапраўднай скарбніцай нашай старасветчыны. Тут захоўваліся старадаўняя зброя, слуцкія паясы, урэцкае шкло, музычныя інструменты, старажытныя манускрыпты, кнігі Ш.Фіёля, Ф.Скарыны і шмат іншага. Упершыню пабачыўшы яго, Змітрок Бядуля напісаў: "Святае гэта мейсца, бо яно родзіць зярніты прасьеветы для ўсяго вялікага беларускага народу". У Летуве, якая ў 1945 годзе прысадчыла музей, па багацці фондаў яму не было роўных. Справа — старонка Інвентарнай кнігі № 1 гэтага музея (аддзел "Зброя").

старажытных пячатак, манет, медалёў, рыцарскай зброй, карціны старых майстроў, граматы і стародрукі. Сярод найкаштоўнейшых экспанатаў — ілюстраванае Жухавіцкае евангелле XIV стагоддзя, першае выданне Статута 1588 года, святая кніга беларускіх мусульманаў Аль-Кітаб XVI стагоддзя, пячаткі полацкіх князёў Усяслава і Барыса, сцяг беларускіх паўстанцаў 1863 года. На аснове гэтай калекцыі ў 1921 годзе быў створаны Віленскі беларускі музей. Іван Луцкевіч з'яўляўся таксама ініцыятарам заснавання беларускай настаўніцкай семінарыі ў Свіслачы, Беларускага навуковага таварыства, Віленскай беларускай гімназіі.

Аnton Луцкевіч (нарадзіўся 30 студзеня 1884 года) вывучаў матэматыку і права. Ён быў публіцыстам, літаратурным крытыкам, педагогам і гісторыкам. З-пад ягонага пяра выйшлі рэцэнзіі і артыкулы пра твор-

часць В.Дуніна-Марцінкевіча, Ф.Багушэвіча, Я.Купалы, Я.Коласа, М.Багдановіча, М.Гарэцкага, З.Бядулі, У.Жылкі, У.Дубоўкі, М.Чарота, Н.Арсенневай. Склаў першыя падручнікі па беларускай мове, выкладаў на настаўніцкіх курсах у Вільні, у Віленскай беларускай гімназіі. Апублікаваў працы пра Ф. Скарыну, Статут Вялікага Княства Літоўскага, дзейнасць беларускіх нарадавольцаў ды іх часопіс «Гомон». Быў заснавальнікам Віленскага беларускага музея, старшынёю Беларускага навуковага таварыства і Беларускага выдавецкага таварыства.

Браты Луцкевічы ўвайшлі ў гісторыю таксама як палітычныя дзеячы. У 1903 годзе яны былі сярод заснавальнікаў Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады, якая ў 1905 годзе ўзяла назоў Беларуская Сацыялістычная Грамада. Абодва ўваходзілі ў ЦК гэтай партыі. Браці актыўны ўдзел у рэвалюцыі 1905—1907 гадоў.

У 1906 годзе былі ініцыятарамі заснавання першай легальнай беларускай газеты “Наша Доля”, а потым — газеты “Наша Ніва”, якая сталася трывалай беларускіх патрыётаў. У 1915—1916 гадах браты Луцкевічы прыйшли да высновы, што Беларусь павінна стаць незалежнаю дзяржавай у канфедэрацыі з Летувою. З іх прапановы 25 сакавіка 1918 года была абвешчаная незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. Ад верасня 1918 года да лютага 1920 года А.Луцкевіч з'яўляўся старшынёю Рады Міністраў і міністрам замежных спраў БНР.

Пасля таго як урад Леніна аддаў Польшчы заходнюю частку Беларусі, Антон Луцкевіч, які жыў і працаваў у Вільні, пяром публіцыста змагаўся за нацыянальныя і сацыяльныя права беларускага народа. Яго заслугаю з'яўляецца тое, што на выбарах 1922 года 14 бе-

ларусаў атрымалі мандаты ў польскі сейм і сенат. Антона Луцкевіча арыштоўвалі царскія жандары, бальшавіцкія камісары. Польская ўлады двойчы садзілі яго на лаву падсудных. Змагаючыся супраць антыбеларускай палітыкі палякаў, А.Луцкевіч выкryваў і сталінскую палітыку ў БССР. Калі ў верасні 1939 года ў Вільню прыйшла Чырвоная армія, яго арыштовалі і, патрымаўшы 20 месяцаў у турмах, засудзілі на 8 гадоў зняволення ў лагерах. Калі верыць звесткам з архіваў КГБ, памёр ён у 1942 годзе ў перасыльным пункце Аткарск Саратаўской вобласці.

Іван Луцкевіч, хворы на сухоты, памёр яшчэ ў 1919 годзе ў польскім курортным горадзе Закапанэ. У 1991 годзе ягоныя пэршткі перавезлі ў Вільню. Тут, на могілках Росы, знаходзіцца цяпер сімвалічная магіла братоў Луцкевічаў.

102

ХТО ТАКІ
ВАЦЛАЎ ІВАНОЎСКІ?

Вацлаў Іваноўскі — адзін з заснавальнікаў беларускага нацыянальна-вызвольнага руху. Нарадзіўся ён у 1880 годзе ў шляхоцкай сям'і ў маёнтку Лябёдка, недалёка ад мястэчка Васілішкі Лідскага павета. У часе вучобы ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце ў 1902 годзе з групай аднадумцаў (А.Пашкевіч, І.Луцкевіч і інш.) спрабаваў наладзіць выданне на гектографе падпольнай газеты “Свабода” як першыядычнага органа Беларускай Рэвалюцыйнай Партыі. На жаль, газета свету не пабачыла. Перад пагрозай карнай

Вацлаў Іваноўскі. Фотаздымак 20-х гадоў ХХ стагоддзя.

Вацлаў Іваноўскі паходзіў з беларускага шляхоцкага роду, вядомага з XVI стагоддзя. Ён рана ўсвядоміў сябе беларусам і праз усё жыццё пранёс вернасць свайму народу. Два ягоныя браты гэтаксама сталі знакамітымі людзьмі. Старэйшы, Юрай, увайшоў у гісторыю як Ежы Іваноўскі — дзяржаўны дзяяч Польшчы, міністр (у 1918—1919 гадах), а пазней сенатар (у 1930—1935 гадах). Малодшы брат, Тадэвуш, вядомы як Тадас Іванаўскas, стаў знаным прыродазнаўцам, акадэмікам, дырэктарам Інстытута біялогіі Акадэміі навук Летувы. Няма дзіва ў tym, што яны служылі чужым народам і культурам — гэтакіх прыкладаў у нашай гісторыі даволі багата. Уражвае іншае. Узгадаваныя ў адной сям'і, яны **сведама** далучылі сябе да розных народаў: першы вызнаваў сябе палякам, другі — летувісам.

У гэтай з'яве, як у кроплі вады, адлюстравалася трагічная доля нашага народа — расцярушванне творчых сілай у выніку нізкай нацыянальнай сведамасці, невыразнага самавызначэння.

Выданне курса неарганічнай хіміі, чытанага ў 1918/19 на-
вучальным годзе доктарам тэхналагічных навук Вацла-
вам Іваноўскім у Менскім педагогічным інстытуце.

Гэта вельмі рэдкае выданне, яно надрукаванае літа-
графічным спосабам лікам усяго некалькі дзесяткаў. Ціка-
вы лёс паасоніка кнігі, адбітак якога вы тут бачыце.
З прыватнага кнігаэзбору ён трапіў у бібліятэку Камісіі па
вывучэнні Заходняй Беларусі, адтоль — у Беларускую
дзяржаўную бібліятэку. У Другую сусветную вайну разам
з іншымі кніжнымі скарбамі быў вывезены ў Нямеччыну.
Цяпер захоўваецца ў Аддзеле рукапісаў, рэдкай кнігі і ста-
радрукаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

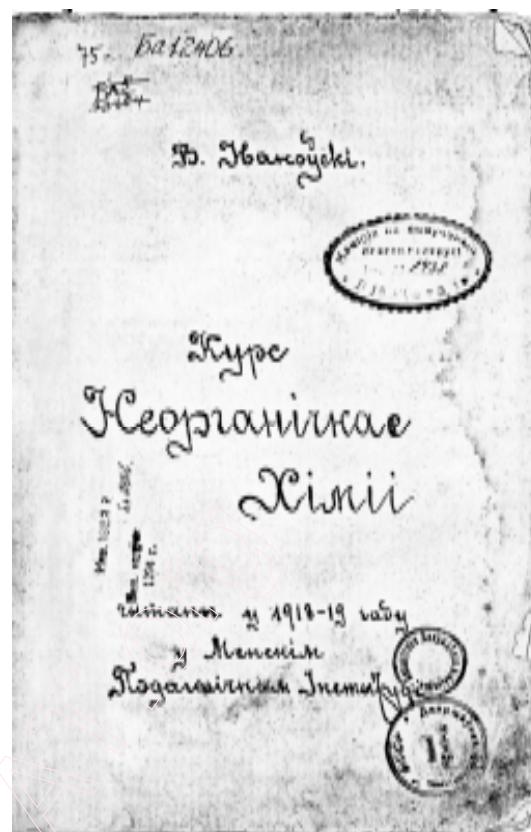
паліцэйскай акцыі ўвесь наклад першага ну-
мара давялося знішчыць. У 1903 годзе Іва-
ноўскі ўдзельнічаў у заснаванні Беларускай
Рэвалюцыйнай Грамады.

У 1906 годзе ўзначаліў славутую выдавец-
кую суполку “Загляненіе сонца і ў наша вакон-
ца” ў Пецярбурзе. Першымі кніжкамі су-
полкі былі падручнікі “Беларускі лемантар,
або першая навука чытання” і “Першае чы-
танне для дзетак беларусаў” Цёткі. Усяго
было выдадзена 38 кніг (у тым ліку шэсць
першых кніг Янкі Купалы) агульным накладам
болей за 100 тысяч паасонікаў. Каб на-
даць адметнасць беларускай лацінцы, ён
увёў у яе літары є, ѿ, ѿ.

Суполка і асабіста Вацлаў Іваноўскі адъ-
гралі значную ролю ў згуртаванні беларускай
студэнцкай моладзі на грунце нацыяналь-
на-культурнай дзейнасці. У ліпені 1913 года
В.Іваноўскі пераехаў у Вільню, дзе стаўся
старшынёю Беларускага выдавецкага тава-
рыства (Янка Купала быў яго сакратаром).
Паспяховую дзейнасць таварыства спынілі
падзеі Першай сусветной вайны. За два гады
яно выдала 14 кніг агульным накладам блізу
45 тысяч паасонікаў.

Адначасова з актыўным узделам у нацыя-
нальна-вызвольным руху В.Іваноўскі зай-
маўся навуковай дзейнасцю. У 1909 годзе ў
Мюнхене абараніў доктарскую дысертацыю і
да 1913 года быў дацэнтам Пецярбургскага
тэхналагічнага інстытута. Вацлаў Іваноўскі¹
стварыў першы падручнік неарганічнай хіміі
для ВНУ на беларускай мове, шмат зрабіў у
распрацоўцы нацыянальнай навуковай тэр-
міналогіі. У 1918 годзе — міністр асветы Бе-
ларускай Народнай Рэспублікі, рэктор Мен-
скага педагогічнага інстытута.

У 1921 годзе, калі Рыжскі трактат пазбавіў
яго надзеі на аднаўленне беларускай дзяржа-
вы, сышоў з палітычнай арэны, займаўся
толькі навукай (быў прафесарам Варшаў-

скага політэхнічнага інстытута, а ў 1939 годзе — Віленскага ўніверсітэта).

Да актыўнай палітычнай дзейнасці вяр-
нуўся у часе Другой сусветнай вайны. Акупа-
цыю Беларусі разглядаў як часовую з'яву.
Арыентаваўся на заходніх праціўнікаў Гітле-
ра, а ў сувязі з гэтым — на польскі эмігра-
цыйны ўрад у Лондане, разлічваючы на фе-
дэрацыю Беларусі і Польшчы ў паваенны Эўропе.
Аднак паразумецца з палякамі не
ўдалося, бо яны ўпарты сталі на платформе
Рыжскага трактату і разглядзялі Заходнюю
Беларусь як польскія землі.

Ад лістапада 1941 года — бурмістр Мен-
ска, на гэтай пасадзе шмат зрабіў для рата-
вання людзей ад рэпрэсій акупантаў. Улетку
1943 года з ініцыятывы групы В.Іваноўскага
было створанае нелегальнае Беларускае на-
цыянальна-дэмакратычнае аб'яднанне дзеля
згуртавання сіл, якія мелі на мэце адбудову
пасля вайны беларускай дзяржаўнасці.

6 снежня 1943 года В.Іваноўскі быў паранены на адной з вуліц Менска. Пакінуты ў
шпіталі без лекарскай дапамогі, ён назаўтра
памёр. Ёсць падставы меркаваць, што гэтая
акцыя была ўчыненая са згоды генеральнага
камісара Беларусі Курта фон Готберга.

103

ХТО ТАКІ
ВАЦЛАЎ ЛАСТОЎСКІ?

Імя і дзейнасць гэтага чалавека доўгія гады выкрэслівалі з беларускай гісторыі і свядомасці грамадства. Рэдкія ж згадкі суправаджаліся нязменным ярлыком “буржуазнага нацыяналіста”.

Нарадзіўся Вацлаў Ластоўскі ў 1883 годзе ў фальварку Калеснікаў Дзісенскага павета (цяпер Глыбоцкі раён). Пасля сканчэння народнай школы здольны да гуманітарных навукаў юнак вучыўся ў Пецярбургскім універсітэце. Аднак матэрыяльныя цяжкасці не дазволілі прысці поўны курс адукацыі, і Ластоўскі мусіў самавукам набываць універсальныя энцыклапедычныя веды.

Ад 1906 года жыў і працаваў у Вільні. Тады, уступіўши ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду, абраў шлях служэння свайму народу. Працаваў у рэдакцыі газеты “Наша Ніва”, быў сябрам і паплечнікам Я.Купалы, Я.Коласа, А.Уласава, М.Багдановіча, А.Пашкевічанкі, іншых дзеячоў нашага Адраджэння. Менавіта ў публікацыях на старонках “На-

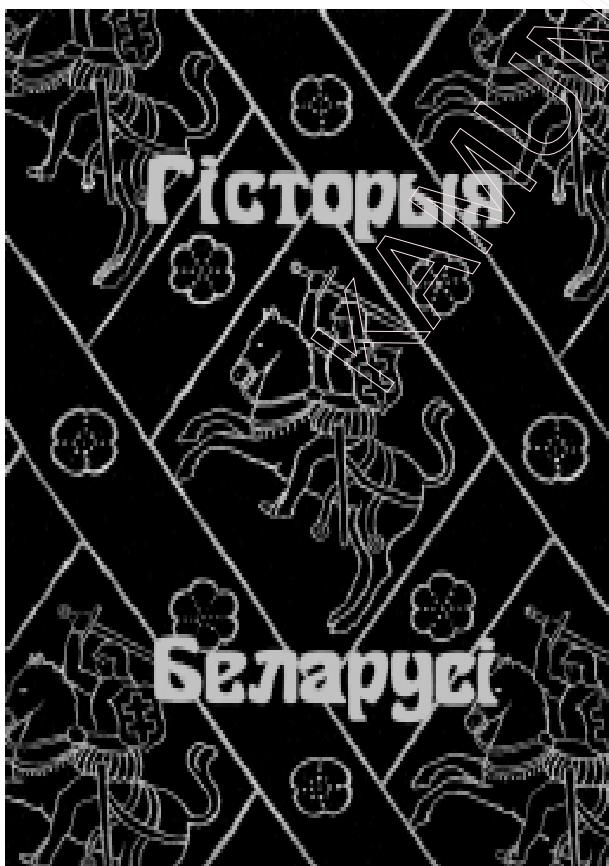

Вацлаў Ластоўскі. Здымак нашаніўскае пары.

шае Нівы” раскрыўся ягоны талент публіциста, гісторыка, пісьменніка. Ён аўтар першай “Кароткай гісторыі Беларусі”, выхад якой у 1910 годзе стаўся вялікай падзеяй у грамадскім жыцці. Янка Купала адгукнуўся на яе вершам-прысвячэннем:

*Так даўно у нас ня йгралі
Дзіў одно плыве і чар,
Штораз вышай, штораз далей, —
Знаць, бывалы ён Дудар.*

У 1916—1917 гадах В.Ластоўскі выдаваў газету “Гоман”. У 1919 годзе ўступіў у Беларускую партыю сацыялістаў-рэвалюцыянеру (эсэраў). Быў заўзятым прыхільнікам і адным з галоўных ідэолагаў незалежнасці Беларусі. Ад снежня 1919 года — старшыня Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, а з 1920 года — прэм'ер-міністр эміграцыйнага ўрада. Браў удзел у працы міжнародных канферэнцый, форумаў, на якіх ад

Вокладка кнігі Вацлава Ластоўскага “Кароткая гісторыя Беларусі” (Вільня, 1910).

імія ўрада БНР адстойваў ідэі нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння Беларусі, пратэставаў супраць дыскрымінацыі і прыгнёту з боку Польшчы і Савецкай Рэсей.

Пасля адыходу ад палітыкі ён займаўся навуковай, грамадскай і выдавецкай працай. Выдаваў у Коўні часопіс “Крывіч” (1923—1927 гады). У 1926 годзе ўдзельнічаў у працы Акадэмічнай канферэнцыі ў Менску. Аўтар грунтоўнага выдання “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” (Коўня, 1926), якое мае вялікую навуковую каштоўнасць.

У 1927 годзе, пакінуўшы спакойную працу на эміграцыі, Вацлаў Ластоўскі на запросіны ўрада БССР пераехаў у Менск, каб узяць удзел у нацыянальна-культурным і дзяржаўным адраджэнні Беларусі. Працаўваў дырэктарам Дзяржаўнага музея БССР. Менавіта ягонымі намаганнямі быў уратаваны рэквізаваны бальшавікамі крыж Еўфрасінні Полацкай. Ад 1928 года В.Ластоўскі неадменны сакратар і акадэмік АН БССР. Праводзіў не толькі ўласныя даследванні, але і шмат энергіі аддаваў на арганізацыю новых кірункаў беларускае навукі і ўзгадаванне маладых навуковых кадраў.

У 1930 годзе разам з іншымі выдатнымі дзеячамі навукі і культуры Вацлаў Ластоўскі быў арыштаваны і засуджаны па сфабрыкованай НКВД справе гэтак званага “Саюза Вызвалення Беларусі” на высылку за межы БССР. На пачатку 1938 года паўторна арыштаваны ў Саратаве і 23 студзеня расстрэляны.

Вокладка “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі”, аформленая вядомым мастаком Міціславам Дабужынскім. Гэтая капітальная праца, напісаная Вацлавам Ластоўскім пад час эміграцыі ў Летуве, і да сённяшняга дня не страціла сваёй навуковай вартасці. Аўтар прысыціў яе выданне 400-годдзю беларускага друку. Кніга ўяўляе сабою агляд найважнейшых манускrypta і старадрукаў ад X да XIX стагоддзя. У савецкім часе была недаступная для чытачоў, бо знаходзілася ў спецховах.

Штотыднёвая грамадска-палітычная газета “Наша Ніва” выдавалася ў Вільні ад 10 лістапада 1906 года да 7 жніўня 1915 года, калі была зачыненая ў сувязі з падзеямі Першай сусветнай вайны. Арганізавалі выданне і кіравалі ім лідэры Беларускай Сацыялістычнай Грамады Іван і Антон Луцкевічы і Аляксандр Уласаў, які ад снежня 1906 года быў афіцыйным рэдактарам. У сакавіку 1914 года яго змяніў на гэтай пасадзе Янка Купала.

“Наша Ніва” адыграла выключную ролю ў нацыянальным аббуджэнні беларусаў, у згуртаванні і выхаванні нашай інтэлігенцыі, у барацьбе за грамадскае прызнанне самога факта існавання беларускага народа і яго

104

ЧАМУ ЧАС НАШАГА АДРАДЖЭННЯ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ НАЗЫВАЕЦЦА “НАШАНІЎСКІМ КРУГАБЕГАМ”?

роўнасць з іншымі народамі, у развіцці беларускай літаратуры і сучаснай літаратурнай мовы. На старонках газеты публіковаліся творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Вацлава Ластоўскага, Каруся Каганца, Змітрака Бядулі, Максіма Гарэцкага, Сяргея Палуяна, Лявона Гмырака, дзесяткаў іншых пісьменнікаў і публіцыстаў.

Газета выступала супраць афіцыйнай царскай палітыкі, накіраванай на раскол бела-

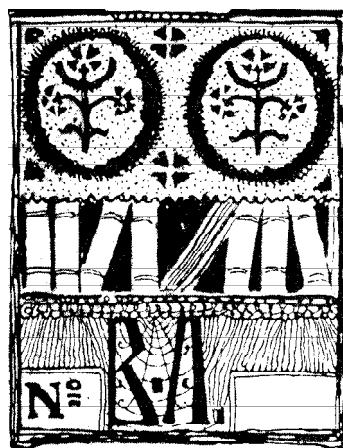

рускага народа паводле веравызнання (на "рускіх" і "палякаў"), выкryвала рэакцыйны характар дзейнасці расейскіх і польскіх шавіністичных арганізацый, якія з дапамо-гаю праваслаўнай царквы і каталіцкага касцёла займаліся русіфікацыяй і паланізацыяй беларускага насельніцтва, настойліва патрабавала ўвядзення ў школе, царкве і касцёле беларускае мовы, пераходу іх на беларускія нацыянальныя пазіцыі.

Пры рэдакцыі газеты дзяякуючы намаганням Івана Луцкевіча ствараўся Беларускі нацыянальны музей. На яе базе паўсталі сельскагаспадарчы часопіс "Саха" і часопіс для моладзі "Лучынка", выдаваўся вельмі папулярны штогадовы "Беларускі каляндар", дзеялічала кніжнае выдавецтва, якое выпускала разнастайную літаратуру.

Такім чынам, паняццем "нашаніўскі кругабег" вызначаецца выдатная роля газеты "Наша Ніва" ў нацыянальным адраджэнні беларусаў пачатку XX стагоддзя.

У 1930-х гадах камуністычныя ідэолагі назвалі "Нашу Ніву" кулацкім, буржуазноліберальным, нацыяналістичным выданнем і фактычна выкраслі з гісторыі. А пазней некаторыя савецкія "гісторыкі" нават залічалі яе да чарнасоценна-акцябрысцкага лагера. Сапраўды ж газета была цэнтрам беларускага нацыянальнага руху, паклала падмурок адраджэння нашае дзяржаўнасці. "Наша Ніва" змагла адыграць ролю аббуджальніка народа і падрыхтаваць найбольш актыўныя і сведамыя сілы Беларусі да барацьбы за яе нацыянальныя інтарэсы ў пазнейшых выпрабаваннях.

Экслібрис Вацлава Ластоўскага, на-
маліянны ў 1912 годзе. Тады яго ўла-
далынк працаўнік сакратаром рэдак-
цыі газеты "Наша Ніва" і загадваў у
Вільні беларускай кнігарні.

Старонка аднаго з нумароў "Нашае Ніве" за 1910 год, прысвечанага 500-
годдзю перамогі пад Грунвальдам.

Газета шмат увагі аддавала папу-
лярныя гісторычныя ведаў. Тут былі надрукаваныя матэрыялы, пры-
свечаныя славутым дзеячам бела-
рускай гісторыі: Еўфрасінні Полац-
кай, Францішку Скаріну, Сымону Ка-
нарскому, Уладзіславу Сыракомлю,
Вінцку Дуніну-Марцінкевічу, Адаму
Кіркору. У "Нашай Ніве" упершыню
пабачыла свет "Кароткая гісторыя
Беларусі" Вацлава Ластоўскага. Пуб-
лікаваліся таксама артыкулы з гісто-
рый нацыянальна-вызвольных рухаў
іншых паняволеных народаў — чэхаў,
ірляндцаў, украінцаў, фінаў, чувашоў,
якутаў.

Вялікую Кастрычніцкую сацыялістычную рэвалюцыю (так звычайна называлі гэтую падзею пры савецкай уладзе) беларусы сустрэлі больш як назіральнікі, а не актыўныя ўдзельнікі. Таму ў шэрагах творцаў Кастрычніка ў Беларусі, нягледзячы на вялікія “намаганні” пазнейшых камуністычных гісторыкаў, не відаць тутэйшых дзеячоў, а калі яны й ёсць, то гэта, як правіла, не беларусы.

Галоўных дзейных асобаў рэвалюцыі — Аляксандра Мяснікова, Вільгельма Кнорына, Карла Ландэра, Станіслава Берсанана ды іншых — закінула сюды хвала Першай сусветнай вайны. Рэвалюцыю ў Беларусі ажыццяўлялі, такім чынам, чужынцы (паводле азначэння нашага гісторыка Ўсевалада Ігнатоўскага, “прышлыя” бальшавікі).

105

ЯК АДБЫВАЛАСЯ КАСТРЫЧНІЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ Ў БЕЛАРУСІ?

Рэвалюцыйныя падзеі анік не вынікалі з развіцця тагачаснага беларускага грамадства. Для іх фактычна не было тут сацыяльнай базы. Пра гэта даволі красамоўна сведчаць прызнанні самых бальшавіцкіх функцыянераў: “Моцных сувязяў з рабочымі няма, дзеля блізкасці да фронту наша арганізацыя па сутнасці ваенная” (А.Мясніков); “Гэтая шматтысячная маса ў салдацкіх шынялях і была той сама сілай, што ажыццяўляла кастрычніцкі пераварот у Менску і на Заходнім фронце”; “25 кастрычніка 1917

Прысутнасць расейскага войска ў Беларусі ў часе Першай сусветнай вайны была тым вонкавым фактам, які істотна мяняў расстаноўку палітычных сілаў. На пачатку 1917 года ў трох арміях Заходняга фронту разам з тылавымі гарнізонамі напічвалася болей за 1 мільён 700 тысяч салда-

таў, афіцэраў і вайсковых чыноўнікаў. Разгалінаваны апарат розных установаў па абслугоўванні Заходняга фронту, а таксама новая ўрадавыя і грамадскія расейскія арганізацыі, што густой сеткай пакрылі раён дыслакацыі фронту і яго тыл пасля Лютаўскай рэвалюцыі, у лепшым разе

абыякава, а часцей варожа ставіліся да беларускай нацыянальнай ідэі.

На гэтым архіўным здымку адлюстраваны момант, калі галоўны камандзір Заходняга фронту абыходзіць на Саборнай плошчы ў Менску войскі і, вітаючыся з імі, тлумачыць значэнне Лютаўскага перавароту.

года бальшавізм быў чужым для шырокіх масаў” (В.Кнорын).

Наконт рэвалюцыйнасці мясцовага рабочага класа прышлых бальшавікі ілюзіяў не мелі і таму асаблівых спадзяванняў на яго не пакладалі. Паводле словаў таго ж Кнорына, бальшыня рабочай секцыі Менскага савета складалася тады з бундаўцаў і меншавікоў. Падобна, што менскі пралетарыят застаўся ўбаку ад каstryчніцкіх падзеяў. У “героя рэвалюцыйных барыкадаў” ён ператварыўся пазней, калі савецкія гісторыкі пачалі падгanyaць падзеі пад свае шаблонныя схемы.

Нацыянальна-дэмакратычныя сілы Бела-

руси не прызналі законнасці бальшавіцкай улады ў нашай краіне. “Гэтая ўлада была заўсёды чужая, небеларуская. Камуністычную ўладу стварылі не беларускія сяляне і рабочыя, а расейскае войска, якое стаяла на Заходнім фронце”, — пісала беларуская газета “Крыніца”.

Такім чынам, Каstryчніцкая рэвалюцыя была прынесеная ў Беларусь на расейскіх штыках. Яна не была тут ні вялікай, ні сацыялістычнай, ні рэвалюцыяй. Гэтую падзею ў нас правільней называць ваенным пераваротам, як, дарэчы, яе й называлі напачатку самі бальшавікі.

106

ЧАМУ КАМУНІСТЫ РАЗАГНАЛІ
ПЕРШЫ ЎСЕБЕЛАРУСКІ КАНГРЭС?

Ва ўмовах Першай сусветнай вайны патрыятычна настроеныя дзеячы склікалі ў снежні 1917 года ў Менску Ўсебеларускі кангрэс (з’езд) палітычных сіл. У зале Гарадскога тэатра (цяпер тэатр імя Янкі Купалы) сабраліся 1872 дэлегаты ад усіх рэгіёнаў Беларусі, грамадскіх і палітычных арганізацый, у тым ліку пасланцы органаў мясцовага самакіравання, прафесійных саюзаў і кааператыўных таварыстваў. Былі там прадстаўнікі і бежанцаў, і тых, хто служыў у арміі ці на флоце, і хто жыў у Петраградзе або ў Маскве. Яны з энтузіязмам абмяркоўвалі найважнейшыя праблемы жыцця і будучага лёсу Беларусі. На з’ездзе прысутнічалі камуністы, якія, аднак,

былі прыхільнікамі захавання жорстка цэнтралізаванай дзяржавы і зусім не збраліся рабіць саступкі паняволеным народам. Яны ўжо дагэтуль заявілі свае прэтэнзіі на непадзельнае панаванне ў Беларусі.

Пераканаўшыся, што перацягнуць дэлегатаў на свой бок не ўдаца, бальшавіцкія кіраўнікі “Западной области” (так яны называлі Беларусь) вырашылі разагнаць кангрэс. Уначы з 30 на 31 снежня начальнік гарнізона М.Крывашэйн увёў войскі ў залу паседжання. Праца з’езда была гвалтоўна спыненая, презідіюм і шэраг дэлегатаў арыштаваныя. Але кангрэс паспейштаваў Выканаўчы камітэт, які ад гэтага часу кіраваў нацыянальна-вызвольным рухам беларускага народа і падрыхтаваў абвяшчэнне ў сакавіку 1918 года незалежнасці беларускай дзяржавы.

У дзень адкрыцця кангрэса, 7 снежня, адбыўся інцыдэнт. Бальшавіцкі камісар Л.П.Рэзайскі выйшаў, каб нібыта прывітаць форум, а фактъчна, каб унесці раскол у шэрагі ўдзельнікаў. Калі ж убачыў, што “произвести переворот умов” не ўдаецца, у запале назваў наш бел-чырвона-белы сцяг “національной тряпкой”. Гэтая абраза выклікала ў зале буру эмоцый. Як успамінаў К. Езавітаў, да камісара кінулася цэлая грамада вайскоўцаў. І яго забілі б на месцы, каб не генерал Констанцін Аляксандраўскі, які ўрачыста пацалаваў сцяг і папрасіў дэлегатаў не зневажаць свой першы ўсенародны сход праліццём крыві. Напалохнага камісара разбройлі, далі пару кухталёў і вывелі з залы.

Стварэнне Беларускае Народнае Рэспублікі было заканамерным этапам у развіцці нацыянальна-вызвольнага руху ў Беларусі пачатку XX стагоддзя. Усебеларускі кангрэс, які адбыўся ў снежні 1917 года, выказаўся за аўтаномную рэспубліку Беларусь у складзе федэратыўнай савецкай РССР. Але нават такая пастанова выклікала абурэнне кіраўнікоў бальшавіцкай партыі, і яны, як вядома, выкарысталі сілу. У 1918 годзе лідэр бальшавікоў “Западной области” В.Кнорын пісаў: “Мы считаем, что белорусы не являются нацией и что этнографи-

107

ЦІ БЫЛА БНР
МАРЫЯНЕТКАВАЙ
ДЗЯРЖАВАЙ?

ческие особенности, которые их отделяют от остальных русских, должны быть изжиты”. Рада і Выканавчы ка-мітэт, абраныя кангрэсам, былі тады адзіннымі законнымі прадстаўнікамі інтэрсаў беларускага народа. У лютым — сакавіку 1918 года гэтая Рада была папоўненая прадстаўнікамі з

Германскія войскі пад час параду ў Менску. Канец лютага 1918 года.

Нямеччына імкнулася да эканамічнага панавання ў паваенны Усходній Эўропе. Разам з тым яна не была зацікаўленая ў разбурэнні Расейскай імперыі, спадзюючыся на неабсяжныя рынкі збыту для прадукцыі сваёй развітой прамысловасці. З гэтае прычыны ў стратэгічныя планы Берліна не ўваходзіла ні анексія беларускіх земляў, ні стварэнне тут буфернай дзяржавы.

Не прызнаўшы незалежнасці Беларусі, немцы тым не меней прызнавалі існаванне асобнай беларускай нацыі. Паводле дырэктыў фельдмаршала Паўлюя фон Гіндэнбурга, выдадзеных 22 снежня 1915 года, а таксама ягонаі інструкцыі за 16 студзеня 1916

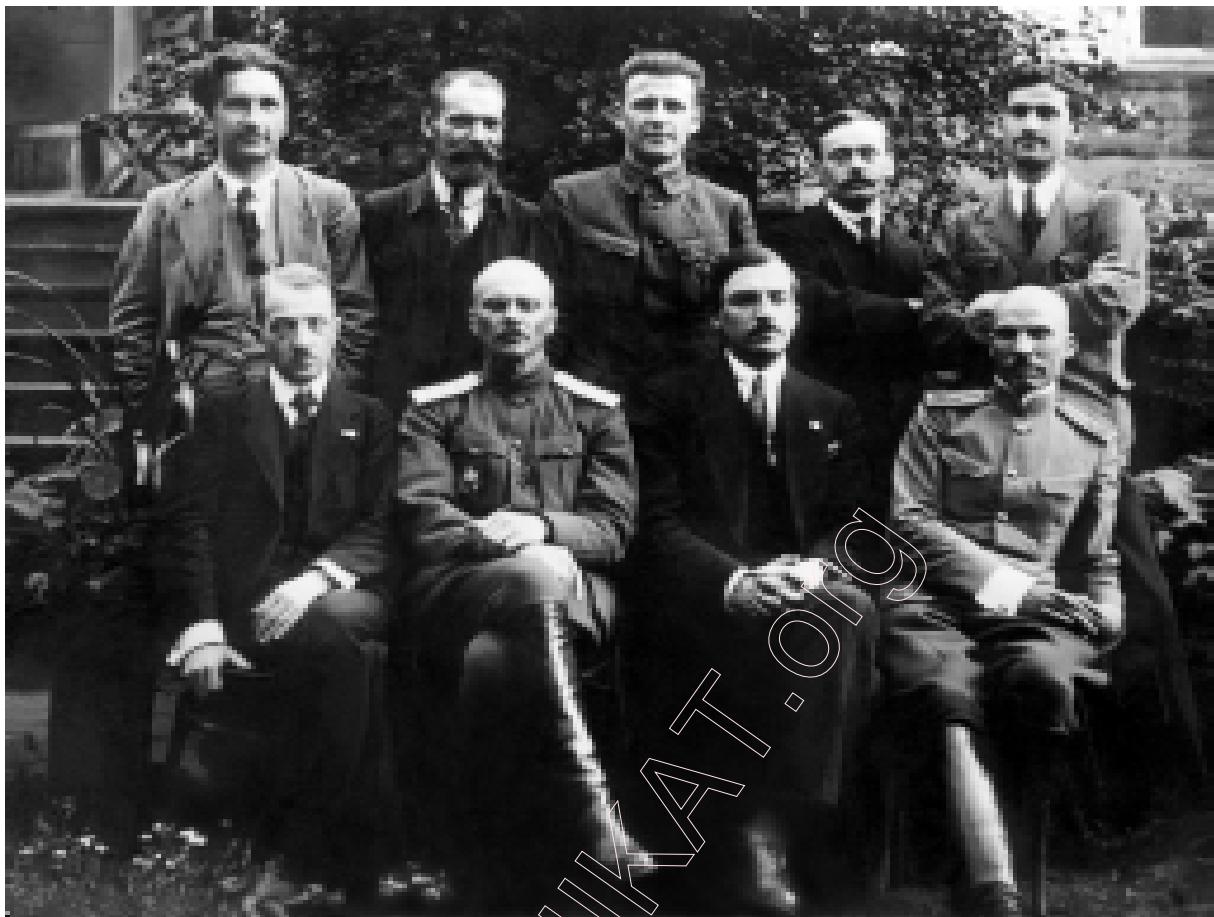
года, забаранялася весці ў пачатковых школах навучанне па-расейску і ўводзілася выкладанне на роднай мове. Была дазволеная культурніцкая дзеянасць і выпуск газет на сваёй мове. Выдаваліся дзвюмоўныя (немецка-беларускія) пашпарты.

Гэтакім чынам упершыню ў новай гісторыі нашая мова атрымала шырокія права ў грамадскім, культурным жыцці і школьніцтве, чаго і блізка не было пад расейскай уладай. За даволі сіслы час лік беларускіх школаў перасягнуў дзве сотні. Была створаная Свіслацкая настаўніцкая семінарыя. У Менску распачаў працу педагогічны інстытут, рэктарам якога стаў Вацлаў Іваноўскі, а выкладчыкамі — знаныя навукоўцы Яўхім Карскі, Браніслаў Тарашкевіч, Усевалад Ігнатоў-

скі ды іншыя. Шэраг нямецкіх вучоных, сярод якіх варта адзначыць Рудольфа Абіхта і Альберта Іпэля, выявілі шчырую зацікаўленасць беларускай мовай і мастацтвам.

Пакрысе мянялася стаўленне немцаў і да палітычнай дзеянасці ў Беларусі. І хоць германскі ўрад па-ранейшаму не прызнаваў Беларускай Народнай Рэспублікі, камандаванне 10-й арміі ў асобе генерала Эрыха фон Фалькенгайнана аказвала нашаму ўраду ўсялякае спрыянне.

Не хацелася б, каб у чытача склалася ўражанне ідылічнай карціны нямецка-беларускіх дачыненняў. Як і на іншых занятых тэрыторыях, акупаваныя ўлады праводзілі ў Беларусі палітыку жорсткай эксплуатацыі гаспадаркі і рабавання народнага добра.

месцаў і ператвораная ў беларускі парламент — Раду Беларускай Народнай Рэспублікі.

Выкананы камітэт стаў урадам БНР, які называўся Народным Сакратарыятам. У яго ўвайшлі Я. Варонка (старшыня і адначасова народны сакратар замежных спраў), народныя сакратары: І. Серада (народнай гаспадаркі), Я. Бялевіч (юстыцыі), Г. Белкінд (фінансаў), Т. Грыйб (земляробства), К. Езавітаў (войсковых спраў), І. Макрэеў (нутраных спраў), А. Смоліч (асветы), П. Бадунова (апекі), В. Рэдзька (шляхоў зносін), А. Карак (пошты і тэлеграфа), П. Крэчэўскі (кантролю), П. Злобін (расейскіх спраў), Л. Гутман (габрайскіх спраў). Скарбнікам стаў В. Захарка, кіраўніком канцылярыі — Л. Заяц.

25 сакавіка 1918 года Рада БНР 3-й Устаўной граматай абвясціла Беларусь вольнай і незалежнай дзяржавай. Устанаўліваўся 8-гадзінны працоўны дзень; лясы, азёры і нетры нацыяналізаваліся; зямля без выкупу перадавалася тым, хто на ёй працуе. Абвяшчалася вольнасць слова, друку, сходаў, заставак, веравызнання, хаўрусаў, незачэпнасць асобы і памяшкання. Нацыянальным мяншыням на

Сябры Народнага Сакратарыяту БНР: (злева направа, сядзяць) Алесь Бурбіс, Іван Серада, Язэп Варонка (старшыня), Васіль Захарка; (стаяць) Аркадзь Смогіч, Пётра Крэчэўскі, Кастьусь Езавітаў, Антон Аўсянік, Лявон Заяц.

беларускай зямлі гарантава-лася права на нацыянальна-персанальную аўтаномію.

Беларускую Народную Рэспубліку юрыдычна або фактычна прызналі Ўкраіна, Ту-рэччына, Фінляндія, Аўстрыя, Чэхаславаччына, Летува, Эстонія, Латвія, Польшча, Арменія, Грузія.

Пры канцы лютага ў Менск, дзе знаходзіўся ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі, прыйшлі войскі кайзераўскай Нямеччыны. Яны забралі касу

Пячатка Консульства Беларускай Народнай Рэспублікі ў Парыжы (1919—1921 гады).

Народнага Сакра-тарыята, сарвалі з яго будынка бел-чырвона-белы сцяг, выгналі службоўцаў. Лідэры БНР былі папярэджаныя, што акупацыйныя ўлады не дапусцяць у Беларусі сур’ёнай палітычнай дзеянасці. Паводле дамоўленасці з бальшавікамі ў Берасці немцы абавязаліся не прызнаваць новых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі былой Расейскай імперыі.

Урад БНР не трymаўся ў сваёй дзейнасці і польскіх інтарэсаў. Ён катэгарычна адхіляў прэтэнзіі заходняга суседа на нашыя землі.

У 3-й Устаўной грамаце Рады Беларускай Народнай Рэспублікі за 25 сакавіка 1918 го-да, якая абвясціла Беларусь вольнай і неза-лежнай дзяржавай, тэртытарыяльныя межы БНР вызначаліся ў агульнай форме. “Бела-руская Народная Рэспубліка, — гаворыцца ў дакуменце, — павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае колькасную перавагу беларускі народ, а менавіта: Магілеўшчыну, беларус-кія часткі Меншчыны, Гарадзеншчыны (з Горадній, Беластокам ды іншыя), Віленшчыны, Віцебшчыны, Чарнігаўшчыны і су-межныя часткі суседніх губерняў, населеных беларусамі”. Больш дакладна гэтыя межы былі акрэсленыя на карце Беларускай На-роднай Рэспублікі, выдадзенай у 1919 годзе і прадстаўленай Надзвычайнай місіяй БНР на Парыжскай мірнай канферэнцыі.

У пастанове I з'езда Камуністычнай партыі бальшавікоў Беларусі ад 30 снежня 1918 года “асноўным ядром” Беларускай рэспублікі абвяшчаліся губерні Менская, Смаленская, Магілеўская, Віцебская і Гарадзенская “з часткай прылеглых да іх мясцовасцяў суседніх губерняў, населеных пераважна беларусамі”. Такімі прызнаваліся частка Новаяляксандраўскага павета Ковенскай губерні, Вілейскі павет, частка Свянцянскага і Ашмянскага паветаў Віленскай губерні, Суражскі, Імглінскі, Старадубскі і Навазыбкаўскі паветы Чарнігаўскай губерні. З'езд адзначыў, што з складу Смаленскай губерні “могуць быць выключаны” паветы Гжацкі, Сычоўскі, Вяземскі і Юхноўскі, а з Віцебскай губерні — часткі Дзвінскага, Рэжыцкага і Люцынскага паветаў. У пастанове адзначалася, што ў тых частках Віцебскай і Віленскай

Такім чынам, урад БНР дбаў толькі пра інтэрэсы сваіх грамадзян, беларускага народа. Лічыць Беларускую Народную Рэспубліку марыянеткай Нямеччыны, Польшчы ці якой іншай дзяржавы няма ніякіх падставаў.

108

У ЯКІХ МЕЖАХ БЫЛІ АБВЕШЧАНЫЯ БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ РЭСПУБЛІКА І БССР?

УСТАНОВЛЯЕТ ГРАДАЦІЯ

РАДИО БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛІКА

При недостаточном количестве кислорода в организме возникает явление паралического состояния, при котором организм не способен к самостоятельной работе, и это состояние может продолжаться до тех пор, пока не будет восстановлено нормальное количество кислорода.

Na figura 10, observa-se que o efeito da temperatura é maior para os sistemas de menor densidade. A temperatura influencia tanto a constante de equilíbrio quanto a constante de reacção.

На засіданні уряду Демократичної Народної Республіки під провадженням закону про землю та земельні відносини та земельного реєстру уряд підтвердив виресідженням Тимчасової ради народних депутатів України відповідно до результатів виборів.

Вимирнення Верховної Ради України подібні норми вводяться в законі і мають зовнішнє названня «Узгоджені» та їх виконання обговорюється вимирненням складу Правління. Представники уряду, відповідно до вимирнення, вимирнують з фінансами, фінансово-економічними, Соціальними та іншими питаннями, вимирнутичні норми вводяться в законі.

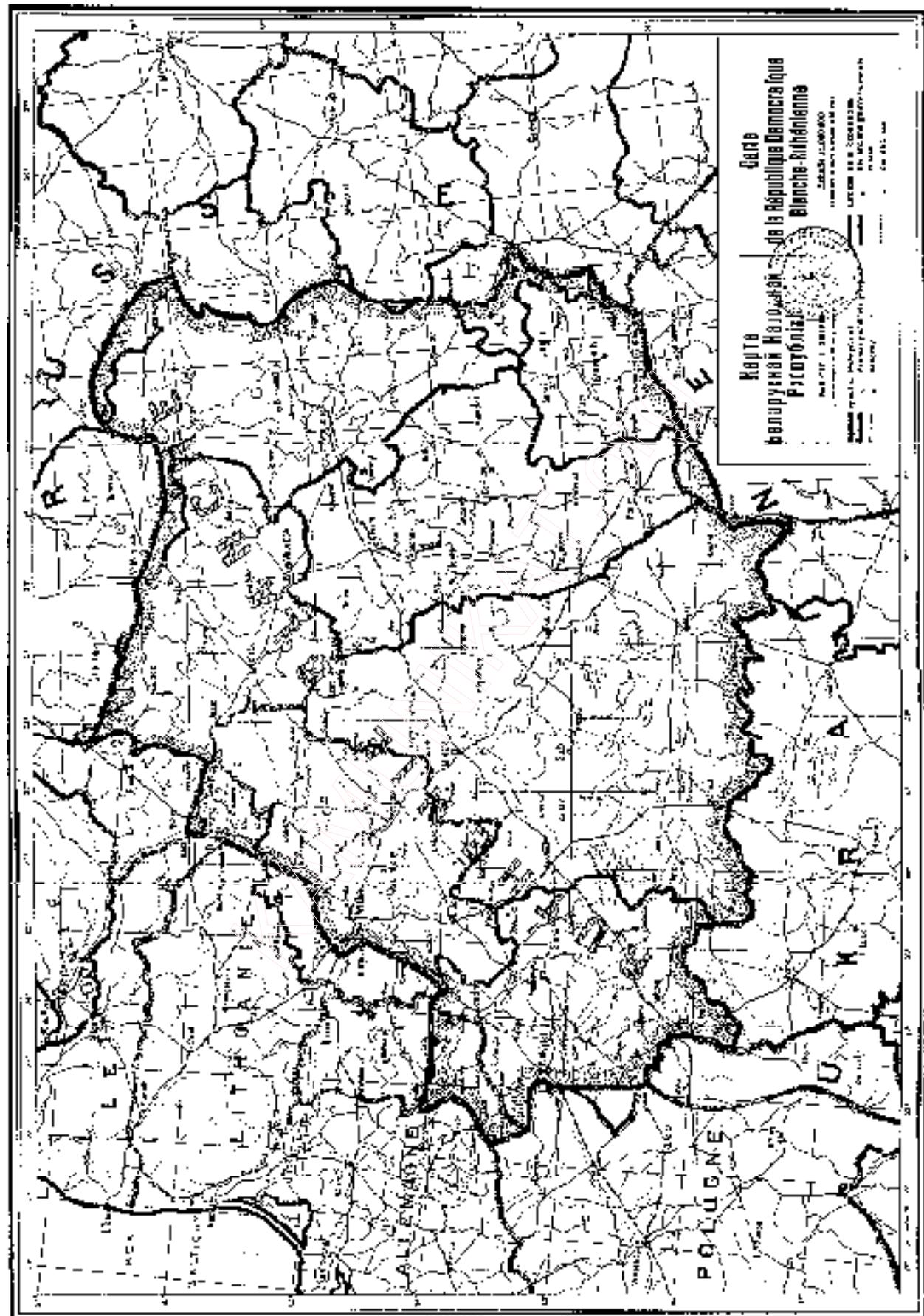
Благодаря этому в Римской империи появляются новые виды и классы изображений (фрески, мозаики, панно, скульптуры). Культурный уровень римлян резко возрастает.

Абсолютизът обръща внимание на Народната България, която е творчески и създателски народ. Всички народи са създатели на своята природа, а всички природи са създателски народи.

Рама Бхактиведанта Махарадж Веданчал

Zentrale Muster-, Sammelpunkte
Zeitung 1912

Трэцяя Ўстаўная грамата, якой Рада Беларускага Народнага Рэспублікі 25 сакавіка 1918 года абвясціла Беларусь вольнай і незалежнай дзяржавай. Такія ўлёткі распавя-сноўлюваліся тады па ўсёй Беларусі.

На суседній старонцы — карта Беларускай дзяржавы, выдадзеная Народным Сакратарыятам да Парыжскай мірнай канфэрэнцыі, якая зымалася паваенным уладкаменем свету. Падрыхтаваная Аркадзем Смолічам і выдрукаваная ў 1919 годзе берлінскай друкарняй Вільгельма Гартмана. Была разасланая ўрадам усіх краін свету.

губерняў, дзе “мяжа носіць спрэчны хара́ктар з прычыны населенасці ў адноўкавай ступені некалькімі народнасцямі”, пытанне аб ёй павінны былі развязаць спецыяльныя камісіі, складзеныя ўрадамі зацікаўленых савецкіх рэспублік.

Пастанова з’езда прадугледжвала стварэнне ў складзе БССР 7 раёнаў (замест губерняў) і 54 “падраёнаў”: Менскі раён — падраёны Менскі, Барысаўскі, Вілейскі, Свянцянскі, Ашмянскі, Ігуменскі, Бабруйскі і

Слуцкі; Смаленскі раён — падраёны Смаленскі, Бельскі, Духаўшчынскі, Парэцкі, Дарагабужскі, Ельнінскі, Красненскі і Рослаўскі; Віцебскі раён — падраёны Віцебскі, Вяліжскі, Невельскі, Гарадоцкі, Себежскі, Дрысенскі, Дзісенскі, Сенненскі, Лепельскі і Палацкі; Магілеўскі раён — падраёны Магілеўскі, Аршанскі, Горацкі, Амсціслаўскі, Быхаўскі, Чавускі, Чэрыкаўскі; Гомельскі раён — падраёны Гомельскі, Клімавіцкі, Суражскі, Імлінскі, Старадубскі, Рагачоўскі, Рэчыцкі і Мазырскі; Гарадзенскі раён — падраёны Гарадзенскі, Лідскі, Аўгустоўскі, Сакольскі, Беластроцкі, Ваўкавыскі; Баранавіцкі раён — падраёны Баранавіцкі, Слонімскі, Пружанскі, Наваградскі, Берасцейскі, Кобрынскі і Пінскі.

109

ЦІ БЫЛА Ў БЕЛАРУСІ ГРАМАДЗЯНСКАЯ ВАЙНА?

Сапраўдная гісторыя гэтае вайны схаваная ў савецкай гісторыяграфіі за крыміналнымі штампамі — “палітычны бандытызм” і “кулацка-шляхоцкая контррэвалюцыя”. На самой жа справе гэта быў шырокі рух супраціву, перадусім беларускага сялянства; супраціву чужой “савецка-маскавецкай” уладзе, яе жорсткай палітыцы прымусу і рабаўніцтва, эканамічнага авантурываному і нацыянальнага ніглізму. Найбольшы ўздым рух быў з восені 1920 года і на працягу ўсяго 1921 года.

Грамадзянская вайны ў той “класічнай” форме, у якой яна адбывалася ў Расеі ў 1918—1920 гадах, у Беларусі не было. Гэта і зразумела. Бо савецкая ўлада ў нашым краі ўсталявалася не ў выніку нутраных працэсаў, а была накінутая звонку, расейскімі бальшавікамі. Мяцькое насельніцтва імкнулася трymацца ўбаку і ад “белых”, і ад “чырвоных” расейцаў. Пра гэта сведчыла велізарная колькасць дэзерціраў з абедзвюх арміяў. Заклікі чырвоных да сусветнай рэвалюцыі не натхнялі беларусаў, гэтак жа як не натхняла іх і мэта белага руху — “единая и неделимая матушка Россия”.

На Ігуменшчыне партызанская адвадзелы ўзніклі адразу пасля захопу ўлады бальшавікамі. Карная аперация 1921 года і масавыя расстрэлы не скарылі ігуменцаў. Дэмантуючы лаяльнасць да ўладаў, яны апанавалі пасады ў мясцовых саветах, судзе, ваенкамаце, а Міхась Жылінскі стаў нават начальнікам павятовага гарнізона. Паўстанцы арганізавалі добрую сувязь і выведку, эфектыўную агітацыю, забесплечэнне зброяй, прадуктамі і медыкаментамі. Яны планавалі вызваліць Ігумен, а затым і Менск. На жаль, улетку 1923 года ў выніку здрады людзей Б. Савінкава паўстанцкую арганізацыю выкрылі.

На здымку — група беларускіх паўстанцаў. 1920 год.

У беларускіх сялян да таго часу ўжо выспела разуменне, што паратунку трэба шукаць у самастойнай незалежнай дзяржаве. І яны паўсталі, каб бараніць свой дом, гаспадарку і сваю вялікую бацькаўшчыну — Беларусь — ад гвалту, здзеку і беззаконня бальшавіцкіх камісараў. Тая вайна мела ў Беларусі каласальны размах, як антонаўшчына ў Рәсей, махноўшчына ва Украіне, басмацтва ў Сярэдній Азіі. У Слуцкім і Ігуменскім паветах, напрыклад, у збройным супраціве ўдзельнічала да чвэрці жыхарства. Значыць, амаль кожны дарослы мужчына, які мог трymаць у руках зброю, далучыўся да змагання. Падтрымлівала ж яго гэтак ці іначай усё насельніцтва. А вось што паведамляў начальнству ў каstryчніку 1920 года бальшавіцкі камісар з

Барысава: “Зеленая армия в Борисовском уезде разрослась до неимоверных размеров. Нет ни одной волости уезда, где не было бы банд.....” Гэты аспект савецкія гісторыкі доўгія гады замоўчвалі ці фальсіфікалі да такай ступені, што ў “бандыты” залічвалі большую частку вясковага насельніцтва, а ваенныя падзеі таго перыяду зводзілі да барацьбы з белагвардзейцамі і інтэрвентамі.

Для азначэння сутнасці тагачасных падзеяў у Беларусі, на наш погляд, найлепей карыстацца тэрмінамі *Рэзістэнцыя* або *Супраціў*, якія дакладна адлюстроўваюць характар гэтай з'явы — супраціўленне ўладзе чужынцаў. А палітычнай платформай гэтага руху была барацьба за ажыццяўленне ідэй Беларускай Народнай Рэспублікі.

110

ХТО ТАКАЯ ПАЛУТА БАДУНОВА?

Сярод дзеячоў нацыянальна-вызвольнага руху XX стагоддзя імя Палуты Бадуновай — адно з сама легендарных. Сваёй ахвярнасцю, мужнасцю, адданасцю справе адраджэння

Бацькаўшчыны яна заслужыла вялікі аўтарытэт у тых, хто хацеў бачыць Беларусьвольнай і незалежнай.

Палута Бадунова нарадзілася 7 верасня 1885 года ў мястэчку Навабеліца (цяпер адзін з раёнаў Гомеля) у сям'і арандатарапа. Скончыла Вышэйшыя гістарычна-літаратурныя курсы ў Петраградзе. Яе вабіла паэзія, але вірлівае жыццё распарацілася іначай. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі яна была абраная дэпутатам Петраградскага савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў, а ў чэрвені 1917 года сакратаром ЦК Беларускай Сацыялістычнай Грамады (належала да левай плыні гэтай партыі).

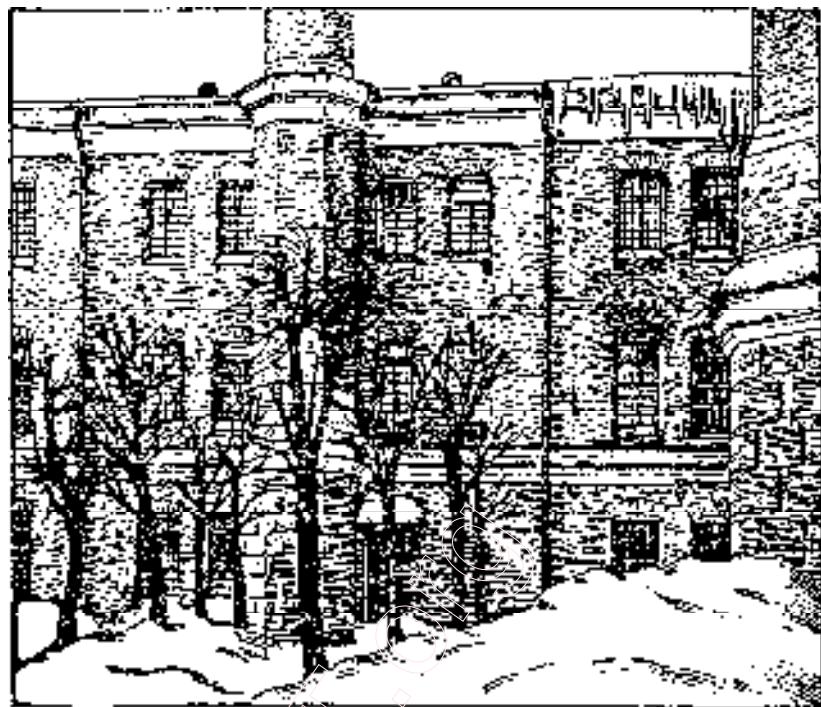
У снежні 1917 года Палута Бадунова брала ўдзел у працы Першага Ўсебеларускага кангрэса, разагнанага бальшавікамі. У лютым 1918 года ўвайшла ў склад урада Беларускай Народнай Рэспублікі ў якасці народнага сакратара апекі (паводле сучаснай тэрміналогіі — міністра сацыяльнага забеспечэння). Удзельнічала ў стварэнні дзіцячых прытулкаў, адкрыцці беларускіх школ, была старшынёю арганізаванага ў траўні 1918 года дабрачыннага таварыства “Цётка” (названа га так у гонар нашай славутай паэткі), якое мела на мэце дапамогу бедным.

Палута Бадунова. Гэты партрэт намаляваў Язэп Драздовіч у 1923 годзе.

Бутыркі — следчая палітычна турма НКВД у Маскве. Гэта былыя казармы, яшчэ ў XIX стагоддзі пераабсталяваныя пад вязніцу. За бальшавікамі некалькі разоў пашыралася і склала блізу двух дзесяткаў карпусоў, дзе адначасова сядзелі больш за 20 тысяч чалавек. Малюнак 20-х гадоў.

Да канца XX стагоддзя, пакуль варта была непадкупная, адтуль ніхто не ўцякаў. Толькі славуты Гары Гудзіні, спецыяльна запрошаны ў 1906 годзе, змог зрабіць гэта, пацвердзіўшы тым свае фенаменальныя здольнасці.

Праз Бутырскую турму прайшло шмат беларускіх нацыянальных дзеячоў — Ядвігін Ш., Палута Бадунова, мітропаліт Мельхіседэк, Фабіян Абрантовіч, Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Уладзімір Дубоўка, Аркадзь Смогіч, Максім і Гаўрыла Гарэцкія, Леапольд і Чэслай Родзевічы, Мікалай Азбукін, Іван Серада, Павел Жайрыд, Уладзімір Пракулевіч, Язэп Дыла, Мікалай Улашчык, Рыгор Шырма, Іван Васілевіч ды іншыя.

У часе польскай акупацыі П.Бадунова абіраеца таварышам (г. зн. намеснікам) старшыні кабінета міністраў БНР. За актыўную антыпольскую дзеянасць у 1920 годзе арыштавана польскімі акупацыйнымі ўладамі, утрымлівалася ў адзіночцы Менскай турмы. Выпусцілі Палуту з прычыны эпідэміі тыфу — пад нагляд. “Па выходзе з турмы, пасля страшных умоваў холаду, ад якога я замярзала смяртэльна, і пагрозы тыфусу, ад якога памерла палова арыштаваных, я ўцякла з-пад нагляду польскай жандармеры ў Смаленск, а адтуль у Маскву”, — успамінала пазней П.Бадунова.

У Маскве П.Бадунова прадстаўляла Партыю беларускіх эсэраў, якую яна разам з Тамашом Грыбам стварыла пасля расколу Грамады. Там яна вяла перамовы ў ЦК РКП(б). Але бальшавіцкія ўлады не хацелі супрацоўнічаць з эсэрамі. З сакавіка 1921 года ў Менску П.Бадунову з сябрамі па партыі арыштавала ВЧК, авбінаваціўшы ў антысавецкай дзеянасці. Палуту перавезлі ў Маскву і пасадзілі ў сумна вядомую Бутырскую турму, адкуль праз паўгода амаль непрытомную яе прывезла ў Менск сястра Марыя.

У 1923 годзе П.Бадунова нелегальна выехала ў Прагу, пачала актыўную дзеянасць разам з Тамашом Грыбам. Чэкісты, якія пільна сачылі за ёю, называлі яе “стаўпом эсэраўскага беларускага руху”. У 1924 годзе

Палута цяжка захварэла і на пачатку 1926 года, паверыўшы абяцанням савецкіх уладаў аб адраджэнні Беларусі, наважылася вярнуцца на Бацькаўшчыну.

У пачатку 1930 года, калі ГПУ пачало арышты “нацдэмаў”, Палута Бадунова па парадзе сяброў з'ехала да брата ў Навабеліцу. Працавала там настаўніцай, а таксама на курсах беларусазнаўства ў Гомелі. За хворай жанчынай быў наладжаны таемны нагляд, а ў верасні 1937 года яе арыштавалі і засудзілі на 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў. Тым часам НКВД пачало маштабную аперацыю — вынішчэнне “антысавецкага падполля”. На ролю кіраўніка эсэраўскай групы “прызначылі” Палуту Бадунову. 25 траўня 1938 года яе судзілі другім разам і прыгаварылі да расстрэлу.

Але пакуты мужнай жанчыны на гэтым не скончыліся. Пяць месяцаў знаходзілася яна ў гэтак званым “особом корпусе”. Туды следчыя звычайна накіроўвалі засуджаных на смерць, якія, на іх думку, не далі дастатковая праўдзівых паказанняў. Катавалі тут бязлітасна, бо юрыдычна гэтых людзей ужо не існавала. Палута Бадунова была расстрялянная 29 кастрычніка 1938 года ў Менску, магчыма ў Курапатах. У пэўным сэнсе яе жыццёвы шлях увасабляе ўзнёсласць і трагізм нацыянальна-вызвольнага руху, цяжкі шлях нашае краіны да незалежнасці.

111

ХТО ТАКІ КАСТУСЬ ЕЗАВІТАЎ?

Кастусь Езавітаў нарадзіўся 5 лістапада 1893 года ў Дзвінску (цяпер Даўгаўпілс у Латвіі) у сям'і кадравага афіцэра. Скончыў у 1916 годзе Віцебскі настаўніцкі інстытут і Паўлаўскую вайсковую навучальную. Яшчэ ў 1913 годзе свядома звязаў свой лёс з беларускай справай: стаў сябрам Беларускай Сацыялістычнай Грамады.

Кастусь Езавітаў. Фотаздымак зроблены ў 1930-х гадах, калі ён жыў і працаваў у Латвії.

У Першую сусветную вайну праводзіў актыўную тлумачальную і арганізацыйную работу сярод жаўнероў-беларусаў Паўночнага фронту расейскай арміі. Быў абранны намеснікам старшыні Цэнтральнай Беларускай вайсковай рады. За ўдзел у працы Першага Ўсебеларускага кангрэса і дзейнасць па стварэнні беларускага войска ў студзені 1918 года быў арыштаваны ВЧК, але неўзабаве здолеў уцячы з астрогу. Пасля адступлення

балашавікоў быў прызначаны камендантам Менска і Менскага гарнізона.

25 сакавіка 1918 года Кастусь Езавітаў удзельнічаў у абвяшчэнні незалежнасці Беларуское Народнае Рэспублікі, уваходзіў у склад яе Рады. Займаў пасаду народнага сакратара ў вайсковых спраўах (г. зн. міністра абароны).

У 1919—1920 гадах ён быў кірауніком Вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі ды Эстоніі. Наладзіў дыпламатычныя стасункі беларускага ўрада з урадамі Украіны, Летувы, Латвіі, Эстоніі ды Фінляндіі, звязаўшися з просьбай аб ваеннай дапамозе да ўрада ЗША. Праводзіў працу па арганізацыі беларускага войска, пошуку сродкаў на яго ўзбраенне. Арганізаваў пераход на службу БНР корпуса С.Булак-Балаховіча. У траўні 1920 года “за выдатную працу на карысць Беларускай Народнай Рэспублікі” атрымаў годнасць генерал-маёра.

У 1921—1944 гадах жыў у Латвії. Дзякуючы К.Езавітаву беларуская супольнасць тут сталася, бадай, найлепш арганізаванай за межамі БССР. Ён быў намеснікам старшыні таварыства “Бацькаўшчына” ў Латгаліі, ачольваў беларуское выдавецтва, таварысты вы беларусаў-выбаршчыкаў, беларускіх настаўнікаў, навукова-краязнаўчае. Браў удзел у Пражскай і Берлінскай палітычных канферэнцыях. Рэдагаваў газету “Голос беларуса” і часопіс “Беларуская школа ў Латвії”. За сваю нацыянальную працу чатыры разы арыштоўваўся латвійскімі ўладамі: у 1924, 1930, 1933 і 1935 гадах.

Выпрабавані лёсу не вымусілі мужнага генерала здрадзіць абранным ідеалам. У Другую сусветную вайну ён знаходзіўся сярод тых, хто спрабаваў выкарыстаць барацьбу імперыяў-монстраў дзеля адраджэння сапрэды незалежнай беларускай дзяржавы. На Другім Усебеларускім кангрэсе быў абрани ў склад Беларускай Цэнтральнай Рады, у 1945 годзе займаў пасаду вайсковага міністра ва ўрадзе БЦР. Рабіў усё, каб беларускія жаўнеры не гінулі за чужбы інтарэсы.

Схоплены савецкай вайсковай контрразведкай у красавіку 1945 года. Паводле афіцыйнай версіі, памёр ад сухотаў 23 траўня 1946 года пад час следства. Ёсць, аднак, звесткі, што яго пасля жорсткіх катаванняў расстралялі. Лявон Случчанін, які сядзеў тым часам у менскай “амерыканцы”, успа-

Вокладка кнігі К.Езавітава “Беларусы і палякі: Дакументы і факты з гісторыі акупацыі Беларусі палякамі ў 1918 і 1919 гадах”, выдадзенай у Коўне ў 1919 годзе на расейскай мове.

Уверсе вокладкі можна бачыць эксплібрис Кастуся Езавітава. Мяркуем, што нашаму чытальніку будзе даведацца пра з'яўленне на ёй штампу бібліятэкі П.Панамарэнкі. Першы сакратар ЦК КПБ, прысланы Москвою для ўмацавання рэспубліканской партыйнай арганізацыі, быў вялікі аматар кніг. Ён бесццырымонна прысвойваў рэдкія выданні з канфіскаваных кнігазбораў нашых нацыянальных дзеячоў. Ён мог зайсці ў дзяржаўную бібліятэку і ўзяць усё, што яму спадабалася. У сярэдзіне 80-х гадоў, пасля смерці Панамарэнкі, Нацыянальная бібліятэка (тады яна насіла імя Леніна) хацела набыць ягоную калекцыю. Але прапанаваная сума не задаволіла апетыты дзеячей, і нарабаваныя кнігі расцерушыліся па свеце.

мінаў, што аднаго разу ўначы яго разбудзіў гучны голас: “Вядуць на расстрэл беларускага генерала Езавітава!”

Кастусь Езавітаў напісаў цэлы шэраг кніг і артыкулаў з беларусазнаўства, з гісторыі нацыянальна-вызвольнага руху, ён аўтар арыгінальных пачуццёвых вершаў, укладальнік школьніх дапаможнікаў. Меў багаты кнігазбор, падрыхтаваў да друку невядомыя раней творы Максіма Багдановіча. Паводле сведчання сучаснікаў, быў чалавекам надзвычай высокай асабістай маралі, духоўнай чысціні і нацыянальнага гонару.

Адразу пасля прыходу да ўлады бальшавікі пачалі сепаратныя перамовы з немцамі аб замірэнні. Месцам іх правядзення абрали Берасце. Дзеля того што лінія фронту праходзіла па тэрыторыі Беларусі, расейска-германскія перамовы не маглі не турбаваць беларускіх патрыётаў. Гэтае пытанне абмяркоўвалася на Ўсебеларускім кангрэсе, што праходзіў у снежні 1917 года. Быў зроблены запыт кіраўніку расейскай дэлегацыі Троцкаму, які ў адказ запэўніў, што лёс Беларусі не будзе вырашацца без згоды беларусаў. Як мы ведаем, гэта была хлусня.

Бальшавікі несумленна паводзілі сябе на перамовах, выкарыстоўвалі іх для пропаганды, падбухторвалі нямецкіх салдатаў на “рэвалюцыйныя дзеянні”. Урэшце 18 лютага 1918 года немцы пачалі наступленне. Бальшавікам, якія развалілі старую армію, нічога не заставалася, як шукаць замірэння. На

112

ЯК ДЗЯЛІЛІ БЕЛАРУСЬ
У БЕРАСЦІ, МАСКВЕ І РЫЗЕ?

пачатку сакавіка ў Берасці быў падпісаны мірны трактат, згодна з якім пад немцамі апынулася большая частка нашай зямлі. Урад Леніна абавязаўся выплаціць Германіі шэсць мільярдаў рублёў кантрыбуцыі, і Беларусь (акупацыйная зона) разглядалася як заклад пад гэтую кантрыбуцыю. Немцы ж паабязылі бальшавікам, што не прызнаюць новых дзяржаў на тэрыторыі былой Расейскай імперіі. Абодва бакі “шчыра” выконвалі ўзятыя на сябе абавязкі: бальшавікі абdziralі сялян і ў лік кантрыбуцыі вывозілі ў Нямеччыну збожжа, а ўрад Нямеччыны не прызнаваў Беларускай Народнай Рэспублікі і не даваў ёй арганізаваць сваё войска.

Другі раз нашу краіну бальшавікі падзялілі з Летувою, якая, дарчы, сама толькі што

выйшла з-пад каланіяльной залежнасці. Гэта было 12 ліпеня 1920 года. Рыхтуючы наступленне на польскія войскі, што акупавалі Беларусь да Дзвіны і Бярэзіны, ленінскі ўрад падпісаў у Маскве дамову, паводле якой пад юрысдыкцыю Летувіскай рэспублікі перадаваліся нашыя паўночна-заходнія землі: значная частка сучасных Віцебскай, Менскай ды Гарадзенскай абласцей, а таксама Беласточына і ўся Віленшчына.

Бальшавікі дайшлі да Віслы, аднак устаяваць сваю ўладу ў Польшчы не здолелі. Карыстаючы з патрыятызму польскага народа, Я.Пілсудскі пры дапамозе Антанты арганізаваў контраступ і захапіў заход Беларусі. На расейска-польскія мірныя перамовы, якія

расейцы, што апошнім часам назойліва пралануюць сябе на ролю "старэйшага брата", гандлявалі нашымі землямі, якія яны вялі з немцамі ў Берасці, прыехала і беларуская дэлегацыя (Сымон Рак-Міхайлоўскі, Іван Серада, Аляксандар Цвікевіч). Але расейцы катэгарычна запярэчылі супраць яе ўдзелу ў канферэнцыі, і немцы задаволілі іхнае патрабаванне. Такім чынам, лёс Беларусі вызначалі чужынцы.

Гэтаксама і расейска-польскія перамовы ў Рызе адбываліся без удзе-лу беларусаў. Тады расейцы былі готовыя аддаць Польшчу ўсю тэрыторыю Беларусі. Аднак палікі, баючыся, каб не стварыць сабе гэтым "беларускай праблемы", пагадзіліся толькі на частку.

На здымку — нямецка-расейская перамова ў Берасці. 1918 год.

праходзілі ў Рызе, у кастрычніку 1920 года ад імя Савецкай Беларусі выехаў А.Чарвякоў. Але бальшавіцкія і польскія дыпламаты не пусцілі яго за стол перамоваў. 18 сакавіка 1921 года было падпісане мірнае пагадненне, паводле якога нашы заходнія землі перадаваліся пад уладу Польшчы.

Гандаль нашымі землямі выклікаў востры пратест усёй сведамай беларускай грамадскасці. Якубу Коласу належаць напісаныя тады гнеўныя радкі:

*Нас падзялілі... Хто? — Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх межы! К чорту граніцы!
Нашы тут гоні, бары!*

Палітычная карыкатура 1921 года на Рыжскі мір і гвалтоўны падзел Беларусі. Эпідрукуцьца ў зроблені з паштоўкі выдавецтва "Вызваленне", на друкаванай у Берліне ў 1922 годзе.

Свой праклён новым каланізаторам пасылаў і Янка Купала:

*Хто над Беларусяй
Хоча распасьцерці
Свой бізун чужацкі
І народ усьмерціц,

Каб таго парвала
З сэрцам на тры часці
І з'яўр'ё збрываўся
Мяса параскрасыці,

Хто быў вінаваты
Нашаму падзелу,
На кускі парваўши
Маці роднай цела.*

Бальшавікі, хоць і не прызнавалі беларускае нацыі, двойчы стваралі БССР: 1 студзеня 1919 года і пры канцы ліпеня 1920 года. Першы раз — каб проціпаставіць яе Беларускай Народнай Рэспубліцы, якая з'яўлялася рэальным цэнтрам нацыянальна-вызвольнага руху. Аднак праз месяц самі ж камуністы ліквідавалі рэспубліку, разагнаўшы першы беларускі савецкі ўрад на чале з Змітром Жылуновічам (літаратурны псеўданім Цішка Гартны). Папярэдне ўсходня беларускія губерні перадалі ў склад РСФСР. Ленін з гэтай нагоды пісаў: “Рэспубліка — буферная, і патрэбная толькі таму, што мяжуе з іншымі краінамі. Паколькі Смаленская, Віцебская і Магілеўская губерні не мяжуюць з іншымі дзяржавамі — іх можна выключыць”. Рэшту тэрыторыі далучылі да Летувы і ўтварылі так званы Літбел (Літоўска-Беларускую ССР) з сталіцай у Вільні. У кіраўніцтве Літбела не было ніводнага беларуса. Ні ў першай БССР, ні ў Літбеле нашая мова не мела ніякіх публічных правоў, не было нават ніводнае газеты на беларускай мове.

31 ліпеня 1920 года бальшавікі адрадзілі БССР з прапагандысцкім мэтамі, каб паказаць, што яны прызнаюць права нацыі на самавызначэнне на бальшавіцкай палітычнай платформе. Спачатку беларускую мову не дапускалі да афіцыйнага ўжытку. Але потым пачалася шырокамаштабная палітыка беларусізацыі, каб “працоўныя Заходнія Беларусі” бачылі тут свою радзіму і змагаліся за далучэнне да Савецкай Беларусі.

Захапіўшыся магчымасцямі працы на роднай ніве і паверыўшы бальшавіцкай прапагандзе, у 20-х гадах у БССР пераехалі выдатныя беларускія дзеячы з-за мяжы: Максім Гарэцкі, Вацлаў Ластоўскі, Аркадзь Смоліч, Аляксандр Цвікевіч ды іншыя. Па нейкім часе усе яны разам з тымі, што бралі ўдзел у стварэнні БССР (Усеваладам Ігнатоўскім, Змітром Жылуновічам, Аляксандрам Чарвяковым і іншымі), былі знішчаныя камуністычнай рэпрэсійнай машынай.

Гэты здымак, які захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве кінагатункофонадокументаў, выразна перадае атмасферу таталітарнага грамадства. На ім паказаны мітынг працоўных горада, прысвечаны адзінадушнаму выбранню I.В.Сталіна дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. Менск, 27 лютага 1951 года.

113

ЧАМУ БАЛЬШАВІКІ ПАЙШЛІ
НА СТВАРЭННЕ БССР?

Зміцер Жылуновіч, старшыня першага ўрада БССР.

114

ЯКІЯ ЗЕМЛІ БЫЛІ АДАБРАНЫЯ
АД БССР МАСКВОЮ Ў 1919 ГОДЗЕ
І НЕ ВЕРНУТЫЯ ДАГЭТУЛЬ?

Праз паўмесяца пасля абвяшчэння БССР, 16 студзеня 1919 года, ЦК РКП(б) з удзелам У.І. Леніна пастановіў “выдзеліць” з БССР Смаленскую, Віцебскую і Магілеўскую губерні, далучыўшы іх да РСФСР, а на тэрыторыі Менскай, Гарадзенскай і Віленскай губерняў утварыць Літоўска-Беларускую ССР. Такім чынам, Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку фактычна ліквідавалі.

Анексія Смаленшчыны, Віцебшчыны і Ма-

гілеўшчыны была аформленая на пачатку 1919 года пастановамі адпаведных губернскіх з'ездаў Саветаў. Пагадзіўся з ёю пад націкам бальшавікоў і I Усебеларускі з'езд Саветаў, які адбыўся на пачатку лютага 1919 года ў Менску. У ліпені 1920 года бальшавікі абвясцілі БССР другі раз, але толькі ў межах шасці паветаў быў Менскай губерні агульной плошчай усяго 52,4 тыс. кв. км.

Далі шэсьць паветаў...

Ну, дзякую за гэта, —

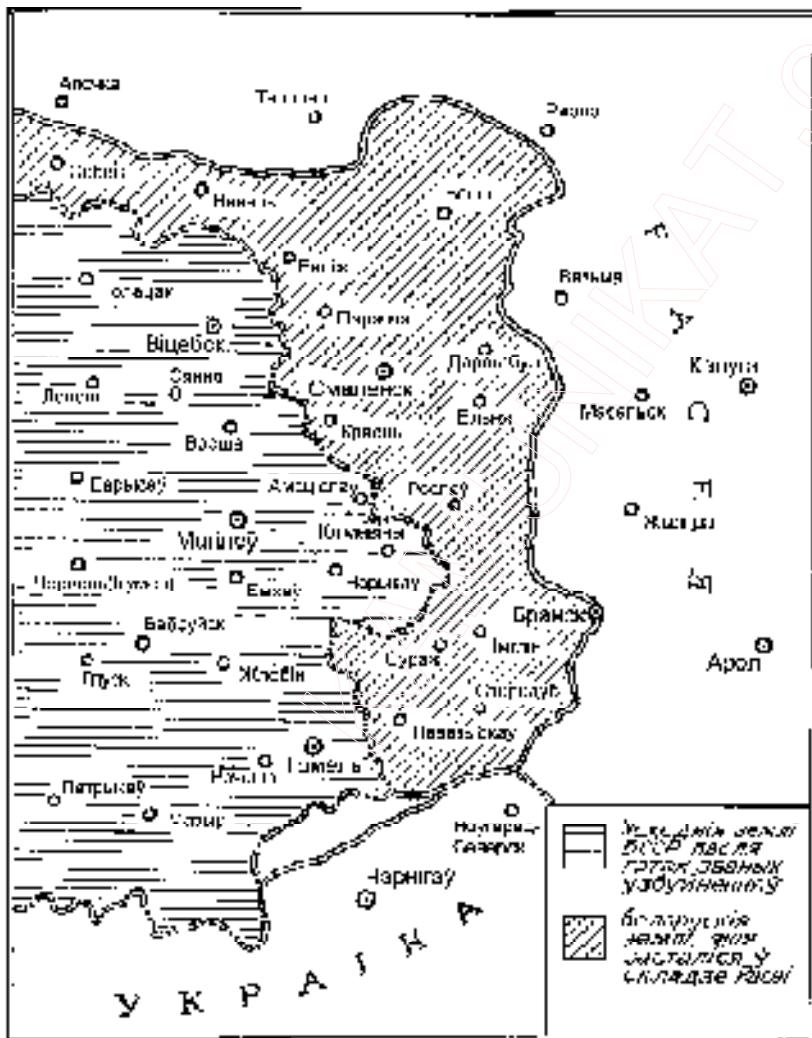
засталіся з таго часу ў памяці людзей слова Янкі Купалы.

На пачатку 20-х гадоў уся ўсходняя Беларусь заставалася ў складзе РСФСР. Толькі

динением их к Великороссии”. Маскве тады яшчэ не выпадала ігнараваць гэтыя настроі. Каб зрабіць камуністычную ідэю прывабнай і прадэмантстрація сваю гатоўнасць спрыяць нацыянальнаму будаўніцтву, яна ў 1924 годзе мусіла аддаць беларусам частку Віцебшчыны і Магілеўшчыны, а ў 1926 годзе — Гомельшчыну. Але на гэтым саступкі скончыліся, хоць ужо вялісі перамовы пра перадачу беларускай Смаленшчыны.

У якасці аргумента былі выкарыстаныя вынікі Ўсесаюзнага перапісу 1926 года. Пад час гэтага перапісу савецкія ўлады і спецслужбы мэтанакіравана распаўсюджвалі на забранных землях хлусню і дэзінфармацыю. На Смаленшчыне, напрыклад, распускалі чуткі, што Беларусь адыдзе да Польшчы, і таму, маўляй, каб смялякоў не напаткала гэткая ж доля, трэба запісвацца расейцамі. У выніку маніпуляцыі грамадскай думкай і звычайнага фальшавання колькасць беларусаў тут панізілася з 75—80% (паводле перапісу 1897 года) да 1%. Відаць, на думку расейцаў, гэта касавала ўсялякую падставу хоць калі ставіць пытанне пра вяртанне Беларусі анексаваных земляў.

Не варта, аднак, думаць, што анексійныя памкненні Расеі былі гэтым здаволеныя. У ліпені 1944 года, калі Беларусь пасля выгнання немцаў ляжала ўся ў руінах, Сталін чарговым разам прапанаваў змяніць яе межы. І ўжо ў наступным месяцы быў падрыхтаваны праект “перадачы” на карысць Расеі тагачаснай Полацкай вобласці. Да гэтага, праўда, не дайшло. Мабыць таму, што было б смешна тады гаварыць пра нейкі сувэрэнітэт рэспублікі, якая планавалася на ролю адной з заснавальніц ААН.

Бессаромны гандаль нашай зямлёю, стварэнне міні-БССР у межах шасці паветаў выклікалі вострае незадавальненне ў беларускім грамадстве. Паказальная тут, напрыклад, пастанова прэзідыума Хіславіцкага валас-

нога выканкама на Смаленшчыне: “Будучи волости по служебным делам, крестьяне на своих собраниях поднимают вопрос об обязательном присоединении к Белоруссии и выражают негодование в связи с присое-

ў сакавіку 1924 года ў адказ на настойлівія патрабаванні ўрада БССР Усерасейскі ЦВК пастановіў перадаць Беларусі некалькі паветаў Віцебскай, Смаленскай і Гомельскай губерняў (Полацкі, Віцебскі, Гарадоцкі, Магілеўскі, Горацкі, Рагачоўскі, Быхаўскі, Клімавіцкі, Чавускі, палову Амсціслаўскага).

У снежні 1926 года да БССР былі далучаныя Гомельскі і Рэчыцкі паветы. Аднак і пасля гэтага ў складзе Расейскай Федэрацыі засталіся значныя тэрыторыі *Віцебшчыны, Смаленшчыны і Бранішчыны* з беларускім насельніцтвам. Не вернутыя яны Беларусі да сённяшняга дня.

115

ДЗЕ Ў БЕЛАРУСІ
БЫЛІ АРГАНІЗАВАНЫЯ ПАЎСТАННІ
СУПРАЦЬ КАМУНІСТАЎ?

Як вядома, паводле Берасцейскага мірнага трактату, ад сакавіка да верасня 1918 года пад уладай бальшавікоў заставалася толькі частка беларускіх земляў: Смаленшчына, усходняя паветы Магілеўскай губерні ды паўночна-ўсходняя Віцебскай. Тут камуністы праводзілі так званую “продовольственную развёрстку” (адбіralі ў сялян практычна ўсё збожжа). Гэта выклікала сялянскія паўстанні ў Аршанскім, Віцебскім, Горацкім,

Сцяг 1-га Слуцкага палка войскаў Беларускай Народнае Рэспублікі. Злева — Лявон Вітан-Дубейкаўскі, справа — штабс-капітан Антон Борык. Здымак 1921 года.

Клімавіцкім, Амсціслаўскім, Сенненскім, Полацкім ды Чэркаўскім паветах. У Сянно на чале паўстанцаў стаяў будучы народны камісар земляробства БССР Зміцер Прышчэпаў. Сенненскія ды аршанская паўстанцы на нейкі час забралі ўладу ў гэтых паветах у свае руکі.

Пасля адыходу немцаў (верасень — лістапад 1918 года) бальшавікі захапілі цэнтраль-

ную частку Беларусі. Яны па-ранейшаму абдзіралі сялян. У лістападзе супраць іх улады паўстаў Вяліжскі павет. Нягледзячы на тое, што Вяліжскае паўстанне было стыхійнае, у ім удзельнічалі дзесяткі тысяч чалавек. Яно ахапіла амаль усю Віцебскую губерню, перакінулася ў сумежныя часткі Смаленшчыны (Парэцкае паўстанне) і Пскоўшчыны. У сакавіку — красавіку 1919 года паўстанні прайшлі ў ваколіцах Гомеля, Кармы, Рагачова, Рэчыцы, Нясвіжа, Міра, Старобіна, Слуцка ды іншых гарадоў і мястэчак.

Антыйбальшавіцкія паўстанні выбухнулі і ў 1920 годзе. Найбольшыя з іх Койданаўскае і асабліва Слуцкае. У ліпені 4 дні трymалася Койданаўская Незалежная Рэспубліка. У лістападзе — снежні Рада Случчыны, на чале якой сталі беларускія сацыялісты-рэвалю-

цыянеры, узніяла 10 тысяч чалавек, арганізавала іх у два палкі. Цэлы месяц паўстанцы трымалі ўладу Беларускай Народнай Рэспублікі ў 15 валасцях.

Збройны адпор бальшавікам давалі і пазней, у перыяд калектывізацыі. У 1930 годзе, напрыклад, паўсталі сяляне Бешанковіцкага раёна, якія з сякерамі і віламі пайшли су-проць кулямётам. У літаратуры прыгадваецца і Лепельскае паўстанне “аднаасобніак”, дэталі якога нам дагэтуль невядомыя, бо савецкі друк наўмысна замоўчваў народныя выступленні.

З гэтага відаць, што беларускі народ не пакорліва і тым больш не з радасцю, як сцвярджала камуністычная пропаганда, прымаў іхнью ўладу, а паўсюль аказваў пасіўны ці адкрыты супраціў.

116

ЗА ШТО ВАЯВАЎ СТАНІСЛАЎ БУЛАК-БАЛАХОВІЧ?

Яшчэ пры жыцці генерал Станіслаў Булак-Балаховіч (1883—1939) стаў легендай. Яго, абаронцу сялянскіх інтарэсаў, ужо ў мададыя гады называлі “бацькам”. Як сведамы антыкамуніст С.Булак-Балаховіч ваяваў у арміях розных дзяржаваў. У 1919 годзе ён узначальваў корпус Паўночна-захоўнай арміі генерала Юдзеніча. Яго Беларускі аддзел удзельнічаў у баях супроць Палескай групы

Чырвонай арміі пад час расейска-польскай вайны. 16 жніўня 1920 года ён разбіў 67-мы полк Конной арміі Будзённага. Пазней, праўваўшы фронт, імклівым рэйдам выйшаў у варожы тыл і захапіў Пінск.

Меў пагадненне з Барысам Савінкавым пра супольнае змаганне з бальшавікамі. Уз начальваў Расейскую народную добрахвотніцкую армію, сфармаваную Савінкавым пераважна з дэзерціраў і палонных чырвонаармейцаў. Сярод іх было шмат авантуристоў, бандытаў, якія рабавалі мірнае насельніцтва.

Пячатка Прадстаўніка Асобнага аттрада пры Вайскова-дыпламатычнай місіі Беларускай Народнай Рэспублікі ў Латвіі і Эстоніі.

Генерал Станіслаў Булак-Балаховіч разам з сваімі паплечнікамі ў змаганні за незалежную Беларусь. Здымак зроблены адразу пасля пераправы цераз Дзвіну 14 сакавіка 1920 года.

Адна з паштовых марак Беларускай Народнай Рэспублікі, выпушчаных па-водле загаду генерала С.Булак-Балаховіча.

Ліст Станіслава Булак-Балаховіча да старшыні Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі за 14 лістапада 1919 года ў справе запічэння на беларускую вайсковую службу.

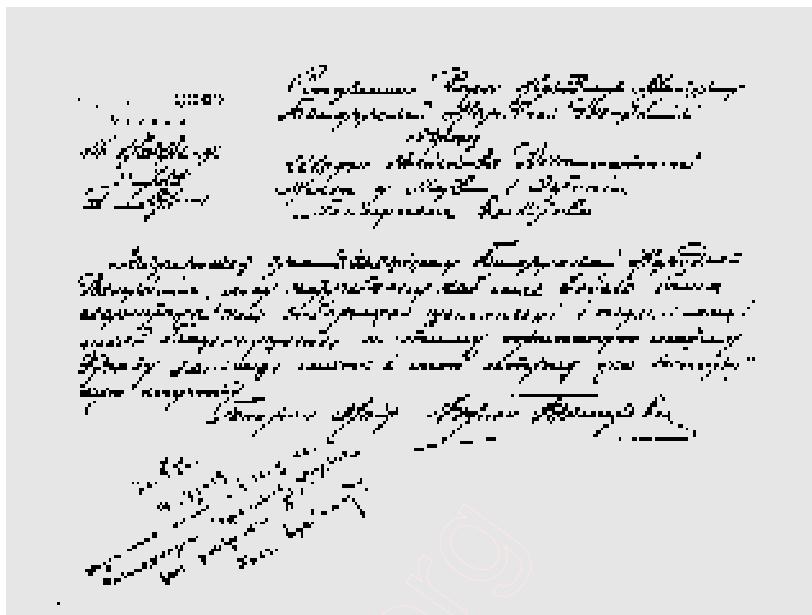
ва, учынялі пагромы габраю, што давала падставу вінаваціць у гэтым Булак-Балаховіча. Генерал загадваў без літасці расстрэльваць злачынцаў, але стрымаць гэты зброд было нялёгка.

Калі ж у Рызе пачалася ганебная польска-расейская змова супраць Беларусі, генерал зрабіў свой выбар. Яго армія ў верасні 1920 года пачала сваю вайну (якую можна назваць *беларуска-расейскай*) за вызваленне Беларусі ад бальшавікоў.

Ягоныя сілы на пачатку наступлення налічвалі блізу 20 тысяч шабляў і штыкоў. А ў сярэдзіне лістапада, як сведчыў на з'ездзе Случчыны брат генерала Язэп Балаховіч, у войску было ўжо каля 60 тысяч чалавек.

6 лістапада 1920 года балахоўцы перайшлі ў наступ па абодвух берагах Прыпяці. 8 лістапада ўзялі Петрыкаў, выбіўшы з горада часціны 10-й дывізіі чырвоных. Цэнтрам ваеннай і палітычнай дзеянісці С.Булак-Балаховіча стаў Мазыр, адбіты ў бальшавікоў 10 лістапада. У гэты ж дзень балахоўцы вызвалілі Каленкавічы (цяпер Калінкавічы). Далей беларуская армія працягвала наступаць на Оўруч і Чарнобыль, а левым крылом — на Рэчыцу, якую жаўнеры Балаховіча занялі раніцою 17 лістапада.

С.Булак-Балаховіч не толькі ваяваў, але й спрабаваў увасобіць у жыццё беларускай дзяржаўнасці. Пры канцы верасня 1920 года ўзнік Беларускі Палітычны Камітэт на чале з Вячаславам Адамовічам-старэйшым. Гэты камітэт звярнуўся да генерала з лістом,

у якім выказаў упэўненасць, што яго “армія прынясе Беларусі сапраўдную вольнасць і магчымасць стварэння свайго дзяржаўнага быту”. Заняўшы Мазыр, С.Булак-Балаховіч абвясціў сябе “начальнікам Беларускай Дзяржавы”. Цывільную ўладу перадаў сябрам Беларускага Палітычнага Камітэта, якія прыбылі з Варшавы ў Мазыр. Былі нават выдадзеныя паштовыя маркі. На месцы спрабавалі ўтварыць органы самакіравання.

Але цывільная праца працягвалася вельмі нядоўга. У ходзе ваеных дзеяній настаў пералом. Разгром у Крыме галоўных сілаў генерала Ўрангеля дазволіў камандаванню Чырвонай арміі перакінуць у Беларусь значныя падмацаванні. Пад іх цікам пачаўся адыход войска Булак-Балаховіча. 2-я пяхотная дывізія нашых жаўнераў упарты абараняла Мазыр, але 20 лістапада 1920 года вымушана была пакінуць горад. Нягледзячы на вялікія страты, асноўная частка беларускай арміі прабілася праз заслоны 33-й кубанской казацкай дывізіі, амаль знішчыўшы яе, і фарсіравала раку Пціч. 26 лістапада рэшткі войска Булак-Балаховіча выйшли праз Жыткавічы на польскі бок і былі разброеныя.

У наступныя гады генерал працягваў барацьбу з бальшавікамі, фармаваў партызанская аддзелы і накіроўваў іх на тэрыторыю Савецкай Беларусі. Да канца жыцця ён заставаўся на антыкамуністычных і антыфашистскіх пазіцыях. Загінуў Станіслаў Булак-Балаховіч у верасні 1939 года, пад час абароны Варшавы ад нямецкіх захопнікаў.